

סידרת תמונות ראשונה – תמונות מס' 1-16

1.

טכסים ומצבות זיכרון.

קבורתו הטכסית של המת בקברים המסומנים על ידי גלעד, עץ או סלע גבוה היוותה למעשה את תחילת היווצרות מקומות המפגש הראשונים של החיים באתרי קבע: בית הרוחות הקדומות, מקדש האל, הצורה העוברית של העיר. בדומה לקבר, המערה הינה רחם אליו חוזר האדם הקדמון לצורך בטחון. כאן (למעלה), במערות לאסקו, בוצעו ככל הנראה טכסי כישוף, וציורים צוירו על ידי אמני התרבות האורייגנציאנית: זהו אב הטיפוס של האמנות המונומנטלית, אשר האיכות העילאית שהפגינה בייצוג מסוגן כאן וב-אלטאמירה מנוגדת לגסות משטחי הקירות והכלים הפרימיטיביים בהם נעשה שימוש. ההיבטים הסמליים של מערות ההר הטכסיות הקדומות נשמרו גם במונומנטים המצריים החשובים, כולל דרך הגישה הקשה לחלל הפנימי. ההר הצומח מן המבול הגדול היה עבור המצרים ביטוי ליצירתיות אלוהית, בנוסף להיותו סמל לנצח: צורה קדושה שתורגמה לפירמידה מעשה ידי אדם, על מנת להוות עדות לכוח הפרעונים. פירמידה, זיגוראט, מגדל, כיפה - כל אלה היו טעונים במשמעות דתית ויצרו את המרכז הקדוש של העיר ברוב תקופות ההיסטוריה. הקבר, המקדש, המרכז הטכסי - אלה היו הצורות הקדומות של השוק, הסדנא והמבצר: מטרתם היתה להמחיש את ערכי החיים ומשמעותם ולהבטיח את השתתפות חברי הקהילה בהקברת קרבנות ושמירה על רציפות דתית אדוקה.

למעלה - כניסה למערות לאסקו.

למטה - פירמידה והספינקס בגיזה, אשר מידותיהם ושלמותם הטכנית משקפות את ההתעצמות הכללית שאפיינה את השלב הראשון של ההתגבשות העירונית.

2.

הגרעין העירוני.

השרידים המוקדמים ביותר אותם ניתן לזהות כערים הינם בדרך כלל המרכיבים העיקריים, המקדש והארמון, ולעתים גם האסם, אשר שכנו במצודה המוקפת בחומה או במתחם המקודש. זה היה הגרעין הפעיל של ההתגבשות העירונית. ה"ערים" הקדומות השלמות שנבנו מחומרי קבע הינן "ערי המתים", כגון זו שנבנתה ב-סאקארה מסביב לפירמידת הקבורה של זוסר (למעלה), בין השנים 2650-2700 לפנה"ס. משום שהמצרים עשו מאמצים עליליים לייצג בצורה מיניאטורית את כל האמצעים הדרושים לחיי יומיום, מאמינים חוקרים מצרים רבים כי "עיר" קבורה זו ייצגה במידה רבה של דיוק את התכנון והבנינים של בת דמותה החילונית. סבירותה של הנחה זו מתחזקת לאור החקיקה באבן של דמות המקדש המלכותי - אשר נבנה ככל הנראה מלבנים שרופות, שהינן עמידות פחות; גם צורות המקדש, בניני הממשלה, בתי התפילה לאלים הלאומיים והמחסנים נחקקו בצורה זו. בתקופת הפרעונים שלט התכנון ישר הזוית במידה שווה במתחם הקדוש המוקף בחומה, בכפר הפועלים וברובע הכוהנים. סדר מסוג דומה, עם אותו גרעין מוסדי, היה קיים גם במרכזים של העולם החדש - כגון זה ב-צ'יקן איצה (Chichen-Itza) - ביחד עם פירמידת המקדש. במרכז הדתי של קסוצ'יאקלוקו (Xochicalco), שהיה קיים במאות התשיעית והעשירית לספירה (למטה), ניתן למצוא את המרכיבים הקלאסיים של העיר ההיסטורית: על גבעה תלולה שכן המתחם הקדוש, שהיה מבוצר גם כן, וקושר לגרעין הדתי על ידי שביל כבוש, שבצידו הוקמו חומות מגן: המתחם היה מוקף כנראה בקבוצת כפרים ואחוזות פיאווליות, אשר בדומה למצרים גם כאן לא נותר מהם זכר. המרכיבים הפוליטיים, המדעיים והדתיים של העיר, כמו גם המסורת האזרחית שלה, הועברו הלאה על ידי גרעין תרבותי זה. הסגנון הכללי הופיע, תוך שינויים קלים, בכל מקום ובכל הזמנים. קביעות, המשכיות וצבירה לבשו כאן צורה אדריכלית.

למעלה - פירמידת המלך נטרחת-זוסר, 2700 לפנה"ס.

למטה - קסוצ'יאקלוקו, מקסיקו.

3.

קנה המידה המונומנטלי.

החל מהאלף הרביעי לפני הספירה מופיעות התעצמות הכוח והתחזקות אישיות האדם כשהן צמודות זו לזו, ביוצרן אופקים רחבים יותר של מאמץ טכני, וקנה מידה חדש של ביטוי באמנות. המונומנטליות נוצרה מאותו ריכוז של מאמץ חברתי, כלכלי ודתי אשר יצר את העיר בתור כלי הקיבול לתרבות המורכבת, בכך שהיתה שונה מעיר המחוז הביתית, אב הטיפוס הפשוט שלה, אשר נוצרה בעיקר כתוצאה מהצרכים החקלאיים. הדימויים הקוסמיים של כוח עליון קדמו להופעת השלטון האבסולוטי: אלוהים, לדוגמא, נקרא "שליט ארבעת הרבעים", לפני שתואר זה אומץ על ידי מלך אכד נאראם-סין. להגדלת דמותו של אמנופיס (Amenophis) השלישי במקדש הקבורה בלוקסור - בהשוואה לאדם הניצב במרכז התמונה - ניתן למצוא מקבילה גם בימינו: הפוסטרים הענקיים שהגדילו עשרות מונים את דמויותיהם של שליטים כגון היטלר וסטאלין. אלה הם נסיונות להצעת מימדים אלוהיים במידה מספקת להסתרת התכונות האנושיות. רעמסס השני שינה את תוי הפנים של דמויות הענק שנוצרו לפני תקופתו והחליף את שמותיהם בשמו שלו, ובכך קבע תקדים בשכתוב ההיסטוריה; השליטים הטוטליטריים של תקופתנו עוקבים בנאמנות אחר תקדים זה. פסלים בלוקסור.

4.

ערי קברות.

"כל פרעה קבע את מקום מגוריו ליד האתר שנבחר להקמת קברו; שם, במהלך רוב שנות חייו, המשיכה עבודת הבנייה של הפירמידה והמקדש, בעוד הממשלה מתפקדת בעיר הסמוכה. אך לאחר מות השליט נזנח המקום, ובו נשארו רק הכוהנים והפקידים שהמשיכו לקיים את כת הפרעה ולנהל את מחוז הקבורה, אלא אם כן החליט המלך החדש להמשיך ולהתגורר במקום משום שהמדבר הסמוך הציע מקום קבורה הולם גם עבור קברו שלו. עד אמצע האלף השני לפני הספירה (כאשר תבי קיבלה אופי מטרופוליני) לא היתה עיר בירה קבועה במצרים". אלה דבריו של הנרי פרנקפורט. אם כן, ערי קבורה מלכותיות אלה היו הצורה המוקדמת ביותר של "ערי מגורים", בדומה ל-וורסאי או ל-קארלסרוהה; אך אין להסיק מכך כי לא היו בקרבתן סדנאות, שווקים, או מתקני תחבורה שונים: המספר הרב של הכוהנים יצר שוק צריכה לא מבוטל, אשר היה זקוק לסחורות ולשירותים בהישג יד. מרכזים דתיים, כגון ממפיס ו-אבידוס, ומרכזי קבורה מלכותיים כגון תבי מרובת הקברים, המשיכו להתקיים דור אחר דור. החלק החילוני יותר של העיר היה מאורגן, ככל הנראה, בצורה דומה, ובבניינים שהיו בקנה מידה צנוע יותר. מקדש אבן הגיר הלבנה של המלכה הטשפטוט (Hatshepsut) ב-תבי (1480-1520), מעין אקרופוליס הפוך השוכן מתחת לצוק, נבנה לאחר שהפירמידות יצאו מהאופנה במצרים. האדריכל המלכותי, סנמות (Senmout), העניק למקדש בהירות וצניעות כמעט יווניות הן בצורה והן בתכנון. הבניינים, אשר נבנו על סדרת משטחים מדורגים, מהווים ריבועים פתוחים שצינו חריגה מהחלל הסגור והצפוף של מקדשי הדת: זהו שינוי מוקדם, שככל הנראה לא זכה להמשכיות. יש לשים לב למקדש הגדול ולבית הקבורה בתבי (למעלה): זהו מתחם דתי שהוקדש לעיסוק העיקרי של החיים - הכנה למוות והבטחת האלמוות באמצעות כל אמצעי אפשרי של כישוף ודימוי. האובליסק, שגובהו כ-32 מטרים, היה אחד משני גושי אבן ענקיים אשר נחצבו במשך שבעה חדשים, הועברו על המים והוקמו לאחר שהבניינים הסמוכים כבר ניצבו על תילם. המטרות והכוחות של העיר המצרית נפגשו לא במקום השוק, אלא בקבר ובמקדש. למעלה - המקדש ובית הקבורה ב-קארנאק. למטה - מקדש המלכה הטשפטוט ב-דיר אל באחארי.

5.

מכתירי מלכים ומשפילהם.

תבליט נארמר (Narmer) מתאר את הצלחתה של השושלת הראשונה באיחוד "שתי הארצות", מצרים העליונה ומצרים התחתונה; ערי מחוז היו קיימות, כפי הנראה, כבר אלפי שנים קודם לכן - באזורים אחרים במצרים אם לא בעמק הנילוס.

בתבליטים קודמים, תבליט הציידים וניצב סכין השנהב שנמצא ב- גבל אל עראק, ניתן לראות קבוצות ציידים ולוחמים, כפי שמציין פרנקפורט, העוסקים במשימה משותפת. אך בתבליט נארמר מופיע המלך במקומה של הקבוצה השיתופית. הוא לבדו חונך את התעלה או כובש את העיר. בצידו האחורי של התבליט (שמאל) המלך אוחז במטה ומכניע את אויבו. בצד הקידמי של התבליט נראים האויבים כרותי הראש, ככל הנראה מלכי האזורים הכבושים, כעדות לכוח המנצח. המלבן הזעיר (שמאל למטה) מייצג כנראה מצודה או עיר, משום שהסדר כאן מזכיר את הסדר בערים שהופיעו על תבליט קהיר (מתקופת השושלות המוקדמות), המוצג ליד העתק תבליט נארמר במוזיאון המטרופוליטני של ניו יורק. גם אם המלכים לא היו היחידים שבנו ערים, הרי שהצד הקידמי של התבליט לא מותיר ספק באשר להיותם האחראים לחורבן. ניתן לראות כאן את המלך, המופיע בצורת פר, פורץ לעיר מבוצרת בחומות. למרות שחוקרי מצרים קוראים ליישובים המוקפים בחומות "מצודות" ומייחסים להם את תפקידי המבצרים הצבאיים המיוחדים שהוקמו בתקופת ממלכת הביניים, יש סיבה טובה להניח כי אלה היו למעשה ערים, ולו גם משום שהם מזכירים בצורתם את הסימן המקורי המציין "עיר" בכתב החרטומים המצרי. המתחם העגול היה ככל הנראה צורה ניאוליטית קדומה, שהיתה נהוגה לפני תחילת השימוש בחלוקה ליחידות מלבניות של שדות מעובדים. הקיר הנראה בתבליט נארמר דומה מאד לקיר המופיע בציור "טיסת איקארוס", שצויר שלושת אלפים שנה לאחר מכן בפומפיי. זהו תאור תמציתי, אם לא דחוס יתר על המידה, של יחס המלוכה למלחמה ולשליטה העירונית.

תבליט נארמר.

שמאל - הצד האחורי.

ימין - הצד הקידמי.

6. **הטראומה של הציוויליזציה.**

עם עליית המלוכה, הפכה האלימות המאורגנת לאמנות העילאית של הערים: החרדות והתסכולים הפנימיים הרבים שהתפתחו בקהילה המורכבת האיזו את דחפי האלימות אותם ניתן היה להפנות כלפי "האויב" - זה שאינו בן המקום. בהופעותיה הראשונות של העיר באמנות נהריים כבר היתה זו מפותחת לחלוטין, הן כמרכז תרבות והן כמרכז שליטה; היא הוקדשה בעיקר למטרות השלטון הפנימי והפגנת הכוח כלפי חוץ. התבליט המוצג כאן, אחד מסדרת מונומנטים אשוריים דומים אשר פורסמו על ידי הארכיאולוג הויקטוריאני ליארד (Layard), חושף את תוצאותיו של הכיבוש העירוני: מצעד הנצחון, הכרכרות הריקות מרוכביהן, גופות החללים הצפות במי הנהר; סדרת התבליטים מתארת את ההתקפות על ערים שונות ואת הרג תושביהן. אך תכנית העיר המוקפת בחומה היא מועילה למדי: יש לשים לב לנהר ולתעלה המשמשים להגנה, לתכנון המלבני, לחומה המוצקה, לסוגי הבתים השונים, למיקום הסדיר והחריג של הבניינים בינות לחומות; ניתן להבחין בבניינים חשובים יותר למראית עין הנמצאים מחוץ לחומות, מוקפים בעצי שזיפים וסביר להניח שגם בגנים: ככל הנראה היה זה רובע וילות או פרבר בו גרו משפחות המעמד העליון, כפי שהיה גם במצרים. הבנין הניצב על הרכס הגבוה מחוץ לחומה, ליד השער, היה ככל הנראה בית האכסון או אולם השוק של הנמל.

7. **עיר ורובע מלאכה.**

אם תבליט נארמר מעניק לנו את התאור המוקדם ביותר של העיר, הרי טבלת ניפור (Nippur) הקטנה (1500 לפנה"ס) מציגה את מפת העיר הראשונה שנמצאה עד עתה. זוהי העיר ניפור, על תעלותיה, נהר הפרת העובר בה, חומותיה ושעריה, המקדש (בית ההר) והמזבח הרחב הנמצא בשוליה - כל אלה מופיעים בטבלה בקנה מידה מדויק למדי. הצד האחר של העבודה העירונית - פעילויותיהן של חברות מאורגנות של עובדי כפייה החופרים תעלות, בונים חפירים ומקימים תלים עליהם יוקמו ערים ומקדשים - מתואר הן במונומנטים המצריים והן באלה שנמצאו בנהריים. מאפיינים אלה של מרכיבי העיר העיקריים, כפי שפורשו

על ידי ד"ר קרמר (Kramer), לא כללו מרכיב חיוני אחד: המצודה. ניתן להסביר בזאת בעובדה שניפור התקיימה כמרכז דתי קדוש, או בהרס המצודה. האם ניתן להניח כי האזור שתואר על ידי קרמר כ"פארק מרכזי" היה במקור מצודה, שמפאת חוסר השימוש הצבאי בה הפכה ברבות השנים לאתר בילוי ציבורי, כשם שקרה בגבעת הפאלאטין ברומא? התמונה העיקרית, עם המלך היושב על כס מלכותו בתוך עיר החומה הכבושה, הגיעה במקור מנינוה. יש לתת תשומת לב מיוחדת לחומה ההיקפית ולתמיכות. הבנין הגדול הוא ככל הנראה הארמון, אליו הובאו השבויים בזרועות כפותות. משמעותי עוד יותר הוא תאור רובע העובדים, העוסקים במלאכות שונות עם הכלים המשמשים אותם. למרות ש-ליארד תאר סדנאות אלה כאוהלים, יכולה דרך בנייתם להצביע על היותם צריפים המכוסים בענפים, כדוגמתם עדיין ניתן למצוא בעיר בצרה. באם היה זה אוהל או צריף, מחנה או עיר, ניתן להניח כי השטח שהוקדש למלאכות השונות בטבלת זכרון שכזו מצביע על חשיבותם הרבה בכלכלה העירונית.

שמאל - מפת ניפור מאוסף הילפרכט (Hilprecht).
מרכז - סנחריב בינות לחומות העיר הכבושה, ממנה מופיעים שלושה בתים וששה אוהלים או צריפים.

הר קדוש: דלפי.

.8

דלפי לא היתה רק מרכז העולם היווני, אלא היוותה את הגרעין האזרחי הפעיל שקבע את צורת הערים ואת הסדר ששרר בהן. למרות שהנחשים והמפלצות שהגנו עליה נעלמו זה מכבר, הרי שרעידות האדמה שהרסו פעם אחר פעם את המקדשים שהוקמו עליה הינם בבחינת אפשרות מוחשית גם בימינו. כוחות אפלים אלה של האדמה וחוסר הידיעה האנושית לגביהם ממחישים את הקדושה והשלווה השולטים בנוף מסביב לעיר, בו מתפרשים מטעי הזיתים ביוצרים שטיח ירוק הנושק לחוף הים. שלושת חלקי הקהילה העתיקה מוקמו כאן על שלושה מדפים צרים: במרכז - מקדש אפולו והתאטרון המוקדש לאחיו, האל דיוניסוס: זהו מתחם מקודש המוקף בחומה מלבנית. מעליו חותך האיציטדיון הצר את צלע הגבעה במקום בו נערכו המשחקים הפיתאנים ובו ממשיכים הילדים לשחק בכדורגל גם כיום. למטה, במעין המפכה בין הסלעים ובדרך הקדושה המובילה דרך בניני ה"אוצר" הקטנים אל הגימנסיום, ומסתיימת ב-טולוס העגלגל. זה היה ליבה התרבותי של העיר היוונית. מפאת חוסר האמצעים שהיו בה לשמירה על אוכלוסיה קבועה, נותרה דלפי מרכז טכסי, מוקד לעליית רגל ומקום מבודד שבדומה לאולימפיה מעולם לא הפך לעיר במלוא מובן המילה.

למעלה משמאל - תאטרון דיוניסוס, ולמרגלותיו שרידים ממקדש אפולו.

למעלה מימין - הדרך המובילה למפלס התחתון, עם ה"אוצר" האתונאי.

למטה - המפלס הנמוך, ה-טולוס, המוצג כאן לא לשם ההריסות עצמן אלא על מנת להמחיש את סביבתה המרוממת של דלפי.

עוצמת אתונה וצורתה.

.9

עם האקרופוליס שלה, השולט על המישור כולו, אך בהיותה מרוחקת במידה מספקת מהים, אתונה היא העיר היוונית האב-טיפוסית. האקרופוליס עצמו הינו מבצר מסולע, מצודה אמיתית, אך גם מתחם קדוש לאלים; הנקבות ומערות הקבורה על צלע הגבעה, המקדשים והגלעדים הרבים שעתה נימחו מן האדמה - קיימם של אלה מהווה חלק מההסבר למיקומם החרגי של הבנינים. המצעדים הדתיים שעברו בגבהים אלה הציעו התנסות של מעבר בין שמים וארץ, בין הים המרוחק והעיר הסמוכה, כחלק מהטכסים שהתקיימו כאן. האלים היוונים, גם אם היו בלתי צפויים ובלתי מובנים כקודמיהם מנהריים, היו עתה ידידותיים יותר: גם תנוחותיהם הנוחות מעידות על כך. יופי הפארטנון, ובעיקר יופיו של התבליט העדין שעליו, גוזל את תשומת הלב מהאיכות האדריכלית של האקרופוליס כולו. הרושם האסתטי של המבנים הנישאים ביותר מתגבר למראה החספוס של בסיסי הסלע שלהם, ולמראה חומות הביצורים המוצקות. העליה החדה אל ה-פרופילאאה (Propylaea) (למטה) מדגישה את עוצמת הבנינים על

ידי החדרת יראה ושפלות רוח בנפש המתקרב לבנין: עובדה זו נלמדה היטב על ידי מתכנני מצבת הזכרון ל-לינקולן בווינגטון. אך הנוכחות האנושית נשמרה במצבות האבן, אשר עיצובן היה לא פחות עדין מהכתובות שנחרתו עליהן.
למעלה - האקרופוליס, עם ה-פרופילאאה (שמאל), ה-פארטנון (אמצע) והר ליסבטוס (Lycabettus) ברקע.
למטה - הכניסה לפרופילאאה.

10.

מנהגים עתיקים, ימים מודרניים.

למרות שהמבקר אינו נפעם יתר על המידה בראותו את מושבי האבן בתאטרון דיוניסוס, השוכן על המדרון הדרומי של האקרופוליס (שמאל למעלה), הרי שהוא יחוש קרוב יותר למאה החמישית לפנה"ס כאשר ישקיף מעבר למעקה המזרחי של האקרופוליס (ימין למעלה) ויגלה עירבוביה של בתים חד קומתיים, בדיוק כפי שאלה ניצבו כאן בימי סולון או אפילו בתקופת פריקלס. הנוף לדרום-מזרח (**ימין באמצע**), המראה את האקרופוליס בתפקידו כמצודה אימתנית, גורם גם הוא לתחושת קירבה לימי קדם - בניגוד לממצאים אחרים שנותקו מאתריהם המקוריים ומוצגים עתה ללא הקשר משכנע. באשר למבנה הפתוח (**שמאל באמצע**) עם הגן וכנסיית האבן הסמוכים, הרי שאלה מלמדים על קיומה של נפש רגישה אשר הצליחה להבין את מהות התרבות העתיקה, אך מבלי לעשות נסיונות שווא לחקות את הבלתי ניתן לחיקוי. קבוצת מרכיבים זו מערבת את הקדוש עם החילוני, כשם שהיה גם באגורה הקדומה. המערה (**שמאל למטה**) מזכירה את אב הטיפוס הקדום של המקדש; הסדנא הפתוחה, שאינה רחוקה מהאגורה המקורית ששכנה על הצלע הצפון מערבית של האקרופוליס, היא המקבילה המודרנית לסדנא המופיעה בעיטורי כדי חרס יווניים, למרות שחרשי המתכת החיים כאן היום עשויים לעצב סיר מאלומיניום בסדנתם. רמזים אלה לחיים בתקופתנו מגלים את המשכיותו של כלי הקיבול העירוני יותר טוב משחזור המדויק של ה-סטואה של אטאלוס באגורה. למרות שתרומה אמריקאית זו משמשת כמוזיאון נכבד, מלא בחפצים המעניקים לנו נקודת מבט קרובה על חיי היומיום. בתחילת המאה התשע-עשרה היה אזור זה בלתי מיושב לחלוטין, אך הפונקציות המקוריות החלו להתקיים סמוך לאותה נקודה בה היו קיימות בעבר, בהעניקן לאתונה המשכיות המאפיינת ערים חשובות אחרות הניצבות על תילן מימי קדם.
שמאל למעלה - הבנינים והנוף באזור, בעיצובו של דימיטריוס פיקיוניס (Pikionis).

11.

הסדר של מילטוס.

במקרה זה ניתן להתבונן בדגם על מנת להבין את צורתה המקורית של העיר היוונית, ממנה נותרו רק חורבות. טוב לדעת שתכנית מסוג זה כמעט שאינה מאבדת דבר על ידי השחזור, למרות שנוכחות אנושית היתה בוודאי מוסיפה לה מימד נוסף. ניתן לראות כאן את השדירה הרחבה, הרחוב המעוטר בטורי עמודים, המתחם המלבני הסגור, מקום המפגש הפתוח והבנינים הסמוכים: הבנין והגימנסיום. מבני הציבור של העיר היוונית לא זכו כאן ליחס של ישויות נפרדות הקשורות לאתרים היסטוריים או מקודשים; הם הפכו לחלקים של קבוצות אדריכליות אחידות, ביוצרן כלל אסתטי אשר הגישה אליו נעשתה דרך רחובות סדירים באותה מידה: במידה מסוימת, המסגרת תפסה את מקום התמונה עצמה. סדר כזה, פתוח ומובן כמעט במבט ראשון, היה ללא ספק לעזר למבקר ולסוחר, שהיוו חלק לא מבוטל מאוכלוסייתם של מרכזים הומים כגון מילטוס.
למעלה - המקדש והגימנסיום.
למטה - הרחבה שלפני אולם העיר.

12.

המרכז הקלאסי – פומפיי.

למרות שני האסונות הכבדים שפקדו אותה, השני בהם קטלני ביותר - קבורה מוחלטת מתחת לאפר הוולקני בשנת 79 לספירה - זוכה פומפיי למעמד יחודי בזכות היותה העיר היחידה בעולם העתיק ששמרה בשלמותה, על כל בתיה, רחובותיה, בניניה, ללא

כל מגע של השנים הרבות שחלפו - למעט סקרנותם חסרת האחריות של מבקרים שונים במהלך המאה השמונה עשרה: אלה לקחו עמם שברים וחפצים שהיו עשויים להשמר טוב יותר באתר עצמו. כשליש מהאזור, ששטחו הכללי 644 דונם, עדיין לא נחפר ביסודיות. מפאת היותה של פומפיי אגוז קל לפיצוץ, היא תוארה כעיר "לא מענינת". זוהי שחצנות ארכיאולוגית: למעשה מהווה פומפיי עדות חיה לקסם ולתהילה של חיי העיר היוונית-רומית במאה הראשונה לספירה; חשיבותה מתעצמת לנוכח המסורות השונות שהיו קיימות במקום וההיבטים הרבים אותם אנו מסוגלים לבחון שם היום. איזו עיר מודרנית המונה בין עשרים לשלושים אלף תושבים יכולה להתפאר בקבוצה כה מסודרת של בניני ציבור הממוקמים מסביב לפורום מרשים? איזו עיר יכולה להציג השקעה חיונית כזו בחיי הציבור - מרחצאות, תאטרון, זירה וגימנסיום? אוסטיה, הנמל המשרת את רומא, מגלה עתה כמה מיתרונות חשובים אלה: כך שמאפייניה של פומפיי היו טיפוסיים, ככל הנראה, לערים הקטנות יותר באותה תקופה; עם זאת, "דירות הגן" של אוסטיה, בדומה לרובעי הפועלים הצפופים של הרקולנאום, מצביעים על כך שנדיבות המרחב בפומפיי היתה תוצאה של השגשוג הכלכלי ושל היות העיר מרכז אזורי. כמו בערים אחרות, המרכז העירוני היה הפורום, שמידותיו בפומפיי היו 142x38 מטרים. הפורום היה אסור לתנועת כלי רכב על גלגלים, והכניסה אליו היתה דרך מעברים קשתיים; הוא היווה מרכז קניות להולכי רגל, ומסביבו רוכזו בתי המשפט, המקדשים והשוק הציבורי. זה היה המקום הגדול ביותר בעיר לכינוס ולפגישות. משדירת הקברים, שהיתה דרך גישה אחת לפורום, דרך מגדל מרקורי שהיה צמוד לחומה, דרך הוילות הפרבריות שבשולי העיר - כגון בית המסתורין - וכלה בבנינים השונים ובשטחים הפתוחים בתוך העיר, ניתן לקבל את התמונה הברורה ביותר לגבי עיצוב העיר הרומית במיטבו.

למעלה ולמטה - מבט מלמעלה על הפורום: מגדל יופיטר נראה בקצה הקרוב של התמונה.

חיי היומיום בפומפיי.

13.

הריסותיה של פומפיי המשיכו לשמור על כמה מההיבטים הפרטיים והאינטימיים של חיי היומיום בעיר: לא רק השלטים והמודעות על קירותיה החלקים, אלא אף פרסומים שהיו חלק מתעמולת בחירות של מועמדים למשרות ציבוריות, הודעות שהועברו בין בני זוג, פיסות רכילות מקומית, כמו גם ציטוטים מ-וירגיל ו-פרופטוס: בסך הכל כ-15,000 פריטים; בנוסף לאלה ניתן למנות גם את שלטי הסדנאות, המתארים את מלאכת האומן. ספרה של הלן טאנצר (Tanzer), "האנשים הפשוטים של פומפיי", מתבסס על כתובות אלה כעדות מוצקה. בפעם הראשונה ניתן לראות את התמונה המוחשית של העיסוקים היומיומיים ושל הרובעים בהם הם התבצעו - לעתים באזורי מגורים ישנים שהפכו בעקבות הגידול באוכלוסיה לטחנת קמח או מאפיה (**ימין למעלה**), כאשר בעל המקום המשיך להתגורר בחלקו האחורי של המבנה או בקומה העליונה. שימו לב לאחד הרחובות הצרים (**שמאל למטה**) שיועדו לבני אדם ולבהמות עמוסות סחורה, עם המדרכות הגבוהות ואבני המדרך שיועדו לעוברים ושבים, לבארות המים המפכות ולריצוף האבן הכבד - אשר בדרכי המרכבות הרחבות יותר נכבש עבור, או על ידי, כלי הרכב שעברו בהן. פומפיי מציגה לא מעט בתים עירוניים קלאסיים, שבכל אחד ניתן למצוא חצר פנימית רחבת ידיים (אטריום), נביעות מים, פסלים וציורי קיר, אך אחד המעניינים בבתים אלה הוא בית הבושת (**ימין למטה**), עם הקומה העליונה הבולטת קדימה, והחדרים אשר תוארו בעבר כמעוטרים בתמונות זימה. למעשה, העיטורים היחידים בחדרונים הקטנים עם מיטות האבן הם הטבלאות הקטנות הקבועות מעל למשקוף הכניסה והמתארות את התנוחות הקלאסיות למגע מיני: מיותר, אבל נחמד. כמו רוב ציורי הקיר של פומפיי, טבלאות אלה מעידות על עידון וטוב טעם שאיפיינו את התקופה ואת המקום.

פומפיי ו-פאביה.

פומפיי היתה קיימת כבר במאה השביעית לפנה"ס: גם מחילות קבורה פרהיסטוריות שנחשפו על צלע הגבעה מצביעות על קיום התיישבות קדומה בהרבה - כנראה מהתקופה בה החלו היוונים להתיישב בדרום איטליה. בשלב מסוים בצמיחתה של פומפיי נקבעה התכנית המסודרת של החלוקה ליחידות מלבניות, וכנראה שהדבר אירע לאחר נצחון הרומאים על הסמניטים. חריגות בתכנית הרחובות, ברוחבם, בכיוונם ובשניהם גם יחד - כפי שניתן לראות ב-ויה דלי'אבונדאנצה (Via dell'Abondanza) - מלמדות על קיום תהליך טבעי וממושך. אורכן של יחידות התכנון המלבניות היה 103 או 127 מטרים, ורוחבן 37 מטרים; אורך כל צלע ביחידות הריבועיות היה 66 מטרים. יש חשיבות לעובדה שהאתרים הציבוריים ומבני הציבור מוקמו בצד אחד של צירי התנועה המרכזיים. כאשר הרומאים החלו לבנות ערים קולוניאליות, הם יישמו את הסדר המלבני גם באזורי הכפר הסמוכים לערים באמצעות שימוש בשיטת החלוקה למאה יחידות, כשם שהדבר נעשה בשיטה האמריקאית של חלוקה לאזורים ולרבעי אזורים במהלך המאה התשע-עשרה. היחידה הבסיסית היתה ה-הרדיום (Heredium), כ-5 דונם; מאה יחידות כאלה יצרו סנטוריה (Centuria). מכאן נבע מבנה גיאומטרי טיפוסי, אותו ניתן לראות ממבט על. ערי מושבות "אמיתיות", שתוכננו כיחידות שלמות, מציגות סדר נוקשה יותר, כפי שניתן לראות בהריסות טימגאד. כל מרכיבי התכנית הרומית, כולל הגושים הרבועיים הקטנים, עדיין קיימים ב-פאביה (Pavia). הגשר הראשי המתוח מעל נהר ה-טיצינו (Ticino), הנראה בתמונה, מוביל לעורק התנועה העיקרי בעיר. האוכלוסיה המתגוררת שם היום, כ-50,000 נפש, הגיעה אל גבול הצמיחה של הערים הקולוניאליות העתיקות. העובדה כי זו למעשה אותה עיר הנראית בהדפס משנת 1599 - מלבד הבניה החלקית של הפיאצה הגדולה באתר בו ניצב הפורום הישן - אפשרה לפאביה, בדומה למספר רב של ערים אירופאיות קטנות, לקבוע את מסילת הברזל ורציפי ההעמסה במרחק מהמהאזור הבנוי. אופיה החינני ורציפותה של העיר הקטנה עומד בניגוד נמרץ לרומא הגדולה יתר על המידה ומחוסרת האחדות בין חלקיה השונים. פאביה הינה נצחון בוטה לעקרון הפיזור המתוכנן במרכזים העירוניים הקטנים, אותו הציג הווארד.

למעלה - פומפיי במבט מן האוויר בשנות השלושים.

למטה - פאביה.

מקדש ושוק.

הפנתאון (**למעלה**) הינו המונומנט הבודד היפה ביותר ששרד מרומא העתיקה, והוא מסמל את כוחה ושאיפותיה של רומא בשיא גדולתה. חלל הפנים, עם הכיפה הפתוחה לשמים, יוצר עומק של תחושה דתית שלידה נראית כנסית סט. פיטר כמונומנט של וולגריות בוטה, שלא נעלמת גם בהשפעת הקפלה הסיסטינית. בפנתאון הוצגו לראווה האלים מהארצות והערים אותן כבשה רומא; בזמנו היה זה מעין מוזיאון חי של הדתות השונות, אשר כמה מהן הוכיחו עצמן כמושכות יותר מדת הרומאים עצמם, בטרם תפסה הנצרות את מקומן של כל אלה גם יחד. שוק טראיאנוס (**למטה**), עם ריכוז החנויות בשלושה מפלסים, יכול להתחרות בכל סופרמרקט אמריקאי של תקופתנו, למרות שתכנון החנויות במרפסת העליונה (**מימין**) עשוי להצביע על בעלות אישית של כמה מהן. משום שהלקוחות הרומאים לא הוטרדו מריבוי המדרגות - בדומה לאיטלקים בני ימינו - מהווה שוק טראיאנוס הישג מרשים של תכנון קומפקטי ונוח. הפנתאון והשוק גישרו על הפער בין רומא העתיקה ובין רומא של ימי הביניים - הראשון הפך לכנסיה קתולית, כפי שהוא ממשיך להיות, והשני היה לאזור מגורים, כפי שמעידים הבתים מעל לשוק. ניצול יעיל זה - השימוש במבנים ישנים כמעט ללא שינוי לצורך מטרות וצרכים חדשים - הקל על העוני והסבל בתקופת הביניים, מהמאה החמישית ועד המאה העשירית, או במקרה של רומא - עד המאה החמש-עשרה לספירה. בינתיים הותירו רומא הרפובליקנית ורומא הקיסרית את חותמן בערים מרוחקות רבות, אליהן הגיעה ידו הארוכה של של

השלטון הרומי. בכל מקום במערב בו התמזגו הכוח והסדר הריכוזיים נותרו שרידים מוחשיים של הסגנון הרומי שליווה אותם, אפילו במקומות מרוחקים כדוגמת ניו דלהי.
למעלה - הפנתאון.
למטה - שוק טראיאנוס, מעבר ל-פורום רומאנוס, כפי שנראה מלמעלה ומאחור.

.16

מיכלים להמונים.

באמצעות שילוב של מבט על הקולוסיאום הרומי (**למטה**) ותצפית על התאטרון והאמפיתאטרון של ארלה (Arles) (**למעלה**), ניתן לקבל מושג כמעט מוחשי לגבי מה שנראה ממעוף הציפור ברומא של המאה השלישית לספירה. האמפיתאטראות היו רבים וגדולים מספיק על מנת להכיל, ביחד עם הזירות, הבמות ובתי המרחץ, את רוב אוכלוסיית העיר: הרבה מעבר למה שניתן לומר לגבי בניינים דומים כיום. אלה שישבו בקומות העליונות של היציעים חוו לא רק טיפוס מפרך, אלא אף תחושת מרחק עוצרת נשימה כאשר הגיעו למקומם. רומא לאחר תקופת יוליוס קיסר לא סבלה מתנועת כלי הרכב במשך היום, ורובעי המגורים שבתוך החומה האורלית היו במרחק הליכה. התקבצות ופיזור קהלי הצופים, על אף שהיו ללא ספק איטיים, היו מעייפים פחות מהיציאה ממבנים כאלה היום - באמצעות מגרשי חניה וכבישים "מהירים" כביכול, שמהירות הנסיעה עליהם פוחתת ביחס ישיר לניצול הקרקע ולעומס התנועה. שיבת האמפיתאטראות והאיצטדיונים לעיר המודרנית מסמלת לא רק את תחייתה מחדש של האתלטיקה, אלא אף את זו של צורות הספורט האכזריות יותר, כפיצוי חלקי על הקיום הנשלט במידה רבה וחסר הגבריות של כלכלת המטרופולין כיום.

סידרת תמונות שנייה – תמונות מס' 17-32

17.

אב טיפוס ימי הביניים.

ציורו של לורנצטי די אמברוגיו (Lorenzetti di Ambrogio) ב-סיינה (Siena) מציג את העיר הטיפוסית באיטליה של ימי הביניים. מלבד אופיים היחודי של הבנינים, בהם הושם דגש על המרכיבים האנכיים, זוהי העיר ההיסטורית האב-טיפוסית של כל הזמנים: יש בה מצודה מבוצרת, חומה המקיפה אותה ושערים מרשימים. באמצעות צמצום מספר הבנינים ו"הקצרת" המישור האופקי הצליח האמן להמנע מיצירת תחושה האופיינית לגנים פנימיים או לארמונות: למעשה, זהו תאור כמעט "עתידיני" בהתייחס לשינויים שחלו במשך מאות השנים הבאות. היכלי העיר של פירנצה ושל סיינה מציגים לראווה היבטים רבים של העיר, כולל המשל המפורסם על הממשלה הטובה והממשלה הרעה, הנמצא בסיינה. הופעתן התדירה של הערים באמנות ימי הביניים, הן במבטים חוקרים ומבקרים והן במסגרת תפיסה כללית של הנוף, מצביעה על ההתייחסות האוהדת לעיר כאל יצירת אמנות.

18.

תכנית המנזר.

החל מהמאה השתים עשרה הופיע המנזר בכל רובעי הערים, כפי שמתארת בפנינו תכנית ולנסיין (Valenciennes) (תמונה 32). משום שרק מנזרים מעטים מימי הביניים לא נהרסו כליל, הועתקו ממקומם או "שופצו" לאחר המאה השש עשרה, כולל באיטליה, בחרתי להציג כאן דוגמא מאוחרת יותר מבריסל, אשר מתארת, בדומה לתכניות "בארוק" אחרות, עד כמה מצומצמת היתה השפעת הסדר המרחבי החדש על התכנית המסורתית של ימי הביניים, למרות שהפרטים העיטוריים והמבניים כאחד שונו בהשפעת הסגנון החדש. המבנה הישן של בית החולים "סט. תומאס"

(St. Thomas) מציג שילוב דומה של פנימיות ופתיחות. ריבועים סגורים אלה היו, קרוב לוודאי, המקור לככרות המגורים שהחלו להופיע במאה השבע-עשרה; אך תחילת השימוש בכלי רכב בככרות אלה הקריבה את השלווה והשקט ששררו בהם לטובת התנועה והתצוגה. השטח הפנימי לא חזר לשימוש עד התכנון החדש והמשופר של לאדברוק גרוב (Ladbroke Grove) בלונדון במחצית המאה התשע-עשרה: זוהי אחת מנקודות השיא של התכנון הויקטוריאני למגורים, וגורם משמעותי בהתפתחות ההיבט העיקרי של תכנית רדבורן: הרצועה הירוקה הפנימית והרצופה.

למעלה - המנזר הקרתוזי (Carthusian)

למטה - בית החולים "סט. תומאס".

19.

אוקספורד "עיר ימי הביניים".

גם בימיו של דונס סקוטוס (Duns Scotus) היתה אוקספורד עיר פורחת, נאה, מטופחת, מרשימה ומוקפת בנהר זורם, למרות שאז בוודאי היתה יפה פחות מאשר במאה השבע-עשרה. רוב המרחבים הירוקים נותרו על כנם, למרות שאלה אוימו על ידי כבישים ועל ידי המכוניות המשתמשות בהם. הנוף מקיף את הישן והחדש כאחד, החל ממיכל הדלק הויקטוריאני (למטה), ועד לאחו כנסיית הצלב ומגדל קולג' מאגדאלן (למעלה מימין). הקולגים של אוקספורד, הנהנים משלטון עצמי, מהווים קבוצת בנינים היוצרים סדרת ריבועים הקשורים זה לזה מסביב לגנים או לכרי דשא פתוחים; פרט לנסיבות מיוחדות מותרת הגישה לאזורים אלה להולכי רגל בלבד. אזור הקולג' קוטע את רציפות שיטת גושי הביניים - אותה קבעו המתכננים הרומאים והמילטיים - ו"משחרר" את הבנינים מהסידור חסר הפשרות בשני צידי הרחוב. זהו אב הטיפוס ההיסטורי הן של תכנון ה"סופר-גוש" (superblock) והן של התכנון האזורי. במקומות בהם נשמרה התכנית עד היום, כמו באגודת למודי המשפט בלונדון או בקולג' הארווארד, הוכיחו הבידוד מתנועה ומרעש והאפשרות לקביעת מיקום יעיל של הבנינים כי ניתן להתאימם במידה רבה לצרכים המודרניים. התחושה לפיה "עירוניות" מקבילה לבנייה צפופה

ולחזור עצים וגנים מבוססת על היכרות דלה עם ערים, או על הגדרה מצומצמת ביותר של עירוניות. קיימברידג' ואוקספורד, בדומה ל-ונציה של ימי הביניים, הדגימו שיטה יעילה לאין ערוך של תכנון וגיבוש רובעים עירוניים בעלי אופי אינדיבידואלי ביותר.

שליטה וסגירות.

.20

קתדרלת סגוביה (Segovia) הוקמה בתחילת המאה השש-עשרה, למרות שחומתה קיימת כבר מהמאה האחת-עשרה. אך בגובהו הרב של מגדל הקתדרלה (115 מטר) וביחס שלו לשאר חלקי העיירה, הוא מהווה דוגמא מושלמת ליחס שהיה קיים בימי הביניים בין הכנסייה לקהילה. שימו לב לעובדה שכיוון הביניים הקדושים בימי הביניים היה תמיד מזרח-מערב, ללא קשר לכיוון הביניים או גושי המבנים הסמוכים. למרות שהמבנה הדתי שולט ללא ספק בסביבתו, הרי שלעולם הוא אינו נמצא במרכז המתימטי של האזור: המרכזיות היא תכונה המאפיינת את סדר הבארוק. במידה והמשאבים שיצרו את סגוביה או את שרטון היו מותאמים לפעילויות הכלכליות ומחולקים במידה שווה, היה נהנה כל תושב מעוד כמה ליטרות בשר בשנה. חברי גילדת הקצבים, אשר תרמו בנדיבות רבה לבנין הקתדרלה של שרטון, היו יכולים להגדיל כך את ריווחיהם ולשמור את כספם לשימוש פרטי. אך הקתדרלה הגדילה את כל מימדי החיים הקהילתיים, גם עבור עניי העיר, זמן רב לאחר העלמם מן העולם של הקצבים והבנאים. בית בגוין (Beguines) באמסטרדם, יצירה פשוטה המציגה יסודות אופייניים לארצות השפלה, מדגים סוג אחר של סגירות ימי הביניים, עם המשטחים הפתוחים הנרחבים שבדרך כלל איפיינו מבנים קהילתיים כאלה. המידה האנושית בתכנון בתי החולים ומעונות הקשישים בימי הביניים מנוגדת לחיוב עם הביצורים חסרי הגנים, אשר היו כה אופייניים למאה התשע-עשרה ואף מאוחר יותר. שימו לב לעובדה שבית התפילה הינו חלק אינטגרלי מהעיצוב הכולל.

למעלה - סגוביה.

אבני ונציה.

.21

בימי הזוהר שלה, בין השלמת ארמון הדוגים לבין בניית היכל האפוסטרופוס הישן, היתה ונציה אחת הערים היפות בעולם. התעלה הראשית, שהשתרעה בין ארמונות העבר במערב לבין מבנה סנטה מאריה דלה סאלוטה ובית המכס הישן, אינה מהווה רק נתיב שיט, אלא אף בבואה חנינית לעיר עצמה. ונציה של ימי הביניים הציגה כמה מאפיינים אשר זכו לתחייה נוספת בדמות ההמצאות הטובות ביותר של המאה העשרים בתחום התכנון. ההפרדה הנוכחית בין תנועת הסירות המהירות בתעלה הראשית לבין התנועה האיטית יותר ברשת התעלות המשניות ותנועת הולכי הרגל בשבילים המיועדים לכך הינה המקור הקדום ביותר לתכנית רדבורן: חידוש מופלא. הלאגונות שבין האיים שימשו כמקבילות הימיות של "הרצועות הירוקות". נתיב התנועה העיקרי, התעלה הראשית, היוצרת את צורת ה-U בתמונה העליונה, מציגה את היחס האידיאלי של עורק תנועה כזה לעיר עצמה - משיק או היקפי, אך לעולם לא מגיע לחלקים הפנימיים של העיר למעט דרך עורקי משנה ונימים. זלזולם של מתכנני האוטוסטראדות "המתקדמים" בעקרון זה הביא הרס וחוסר סדר לערים שהפכו לקרבנות השאננות המוטעית שלהם. האזור הקרוב יותר לכנסית סט. מארק מפגין את הסדר הטבעי, לאחר שכל דור תרם את תרומתו היחודית לכלל העירוני; המיגוון ההיסטורי שיפר, ולא פגע, בתמונה הכללית המוצגת בפנינו. האיכות האדריכלית שנוצרה כאן אינה ניצבת בדד: היא חוזרת על עצמה, תוך שינויים קלים, ב קאמפו (מרכז השכונה) של הקהילה - מגדל הפעמונים הגבוה, הכנסייה, המעיין או הבאר, השוק המקומי ובית הקפה. כל שכונה או קהילה ייצרה בקנה מידה מקומי את המרכיבים החיוניים לעיר הכוללת והגדולה יותר, עם מירב האפשרויות לפגישה ולכינוס בכל הרמות האנושיות, וכל זאת במטחוי הליכה מהמרכז. קל לזהות את המרכזים גם במבט העל המוצג כאן, באמצעות מגדלי הכנסיות או השטחים הפתוחים, שמאוחר יותר היוו פתרון הולם לצפיפות הדיור הקשה. אגן המים הנראה מעל מגדל הפעמונים של סט. מארק שייך לרובע הארסנל: האזור

התעשייתי היחודי הראשון בהיסטוריה, שלא השתנה במידה משמעותית מכפי שנראה מאות שנים קודם לכן (תמונה 34). על מנת להתגבר על הצפיפות הנוכחית, אך מבלי לוותר על הערכים שהפכו את העיר ליצירת אמנות בפני עצמה, ונציה אינה זקוקה לתנופת בניה מקיפה, אלא למה שכינה פטריק גדס "ניתוח מתון": הפטרות מרקמות עירוניות מתות והחלפתן במבנים מודרניים תוך שמירה על המידות הנוכחיות, ומעל הכל "פתיחת" השטחים הפנימיים. הצמיחה העתידית מסביב למרכז מסחרי ותעשייתי זה, שעדיין ממשיך להיות פעיל, דורשת בניית ערי לוויין לפי תכנית אזורית מתואמת היטב. בצדק רב הציעה הרשות העירונית את עיצוב הראשונה מבין "ערים חדשות" אלה.

.22

טכס ובידור.

ונציה היתה עיר חגיגת שצבעיה, המוסיקה שנשמעה בה והחיוניות שאיפיינה אותה, אותם לא ניתן להעביר דרך הנייר, עדיין משתקפים בכל רובע ורובע. האמנים הגדולים שצמחו בה, כגון בליני (Bellini) ו-טינטורטו (Tintoretto), הותירו תיעוד מלא של חיי הטכס הססגוניים שהיו בעיר. שתיים מתמונותיו של בליני, המראות את התעלות, הגשרים והמזחים בתקופה בה נעשה בהם שימוש מלא ומתמיד, יכולות ללמד את הקורא טוב יותר מכל הערותי, או אפילו מדבריו של ראסקין. ציורו של אמן מהמאה השמונה-עשרה (ימין למטה) מזכיר לנו אודות היבט אחר בחיי ונציה - הקומדיה דל ארטה (Commedia dell'Arte) העממית, הספונטנית והמאולתרת, שעבודה הספרותי על ידי גולדוני (Goldoni) יצר את הדיאלוג הסופי של עיר גוססת זו, אשר "פעם שלטה במזרח כולו". הצד האפל יותר של התמונה, בית הסוהר הקודר אליו ניתן להגיע באמצעות "גשר האנחות", ובו נכלאו ועונו קורבנות האינקוויזיציה, עדיין פתוח לביקורים. הדגמים הגדולים של האניות החד סיפוניות של ונציה, אותם ניתן לראות במוזיאון הארסנל, מתארים בצורה מוחשית את סבלם הנורא של העבדים שאיישו את הציים האימתניים של ונציה. אך הציור, האדריכלות והמוסיקה של ונציה לא היו רק ביטוי לחיוניות החושנית שלה: טינטורטו הגיע לעומק המזכיר את רמברנדט, וטוהרה של הכנסייה אותה תכנן פאלאדיו באי הקטן סאן ג'ורג'ו הינו יחיד מסוגו. בשל איכותה ואכזריותה הגיעו החיים ב ונציה לרגעי השיא שלהם. אם המעלות האזרחיות של העיר היו מובנות וזוכות לחיקוי, היו ערים אחרות נהנות מתכנון יעיל וטוב יותר.

.23

אידיאלים נוצריים.

אלקמאר (Alkmaar), מרכז חשוב של תעשיית ייצור הגבינות, מושכת את תשומת ליבנו לתכנית האסכלה שלה; תכנית זו, בדומה לתכנית מידלבורג או דלפט, מלמדת אותנו כי דרך תכנון קדומה זו לא היתה מוגבלת בימי הביניים לערי ספר מבוצרות. אך אמן מקומי ששמו מעולם לא נודע הותיר אחריו תאורים אדריכליים מדויקים של עיר ימי הביניים: בתי התושבים עם חלונותיהם היעילים להפליא נראו תוך הפגנת הסדר והארגון אותם ניתן למצוא מאוחר יותר בציוריהם של ורמיר ו-דה הוך (de Hoogh). ארבע דוגמאות אלה מתוך "שבע עבודות הרחמים" הנמצאות ב-רייכסמוזיאום (אמסטרדם) מפגינות את הכוונות הנוצריות הקדושות יותר של עיר ימי הביניים - העזרה לרעבים והטיפול בפצועים ובחולים - פעולות צדקה וסעד שהפכו לנחוצות ביותר לאחר המאה החמש-עשרה, כאשר חלוקת המעמדות היתה ברורה יותר וצמיחת הפרולטריון המסחרי והתעשייתי לא אפשרה יציאה אל האזורים הכפריים כבעבר. שימו לב למיטה המסודרת בקפידה ולאח המבוערת בבית החולים: יש כאן דמיון רב לתאורו של קארפאצ'יו (Carpaccio) ב"חלומה של סט. אנדראה".

.24

פירנצה.

למרות הצמיחה האדירה של היוזמה התעשייתית בשוליה, שמרה פירנצה במרכז על אותה קבוצת בנינים הנראית בהדפס זה מהמאה השמונה-עשרה. כיפת הקתדרלה עדיין שולטת על הנוף, וגורדי השחקים המודרניים המקיפים את הבנין הגותי המרהיב של מילאנו לא הורשו לחדור לנופה של פירנצה. באף עיר מודרנית

אחרת לא נעשה שימוש כה רב ב"עבר הבלתי שימושי", וזאת לא מפאת שמרנות אדוקה, אלא כתפקוד נמשך בחיי היומיום. כתוצאה מכך, לאנשים הצועדים בתלבושות הרנסנס ביום סט. ג'ובאני, מ-סאנטה מאריה נובלה ועד לעיריה (Signory), יש את אותם פרצופים הנראים בציורים מימי הרנסנס, והם לובשים את תלבושותיהם כאילו מעולם לא לבשו בגדים אחרים. אך התווה ובוהו והרציחות חסרות השחר בפירנצה של ימי הביניים, אשר התקיפה את שכנותיה וכרסמה את בשרה שלה בדומה ליצור הנורא ב"אש הגיהנום" של דאנטה, הותירו את חותמם על הארמונות הקודרים: דוגמאות לאכזריות הרנסנס. מלבד חלקה הקדמי של התמונה, זהו תאור נאמן למדי לתמונה אותה ניתן לראות כיום, כאשר נשקיף מעבר לנהר לכיוון העיר; זאת משום שהעיר הפנימית עדיין שומרת על תכנית הרחובות שהיתה בה בתקופת רומא, וזו עמדה בפני פגעי הזמן טוב יותר מאשר לונדון או פאריז. העיר המוצגת כאן, כפי שהיתה קיימת במאה השמונה-עשרה, היא העיר אותה הכירו מיכלאנג'לו ו-לאונרדו דה וינצ'י. למרות שמימדי הגבעות מוגזמים, הם מעידים על תנופת התנועה לפרברים שאיפיינה כבר אז את משפחות המעמדות העליונים, וזאת למרות שתכנית העיר משנת 1783 מגלה כי עדיין נותרו שטחים נרחבים בשולי העיר, אך בתוך החומות: רצועה ירוקה פנימית שהקיפה את העיר.

.25

הרנסנס.

כתפאורה למבני הציבור, ה-פיאצה ס. אוננציאטה (למעלה) נותרה דוגמא קלאסית לתכנון ערים תלת מימדי. כמה מלקחיה עדיין לא נלמדו במידה מספקת. כאשר המבקר צועד לכיוון הכנסייה, הוא יכול לראות את עבודותיהם של שני אדריכלים מעולים זו מול זו, משני צידי המקום: ברונלסקי (Brunelleschi) קבע את דוגמת הסדר בבית החולים לילדים שתכנן; סאן גאלו (San Gallo), עם האורבניות של נוהגי הרנסנס, מתאים לאותם קוים המאפיינים את בית היתומים שלו. כנסייתו של מיכלוצו (Michelozzo) בקצה הפיאצה היא אולי נמוכה מעט ולא מספיק בולטת, ואפילו הקשתות שלה אינן רחבות במידת הנדרש. אך עובדה היא שהבדלים אלה לא טושטשו, והרחובות המגיעים למקום (למעט הרחוב הראשי) לא יוצרים גישה צירית, בהתאם לחרות ימי הביניים של הטיפול בנושאים כאלה. מבחינה מסוימת מהווה ככר זו, בדומה לבנייני ה-אופיצי (למטה), תקדים מאלף בעל חשיבות רבה. בניינים אלה ממוקמים מעל הדרך הציבורית, על הגבהות משלהם. התנועה או המכוניות החונות אינן יכולות להפריע למראה האסתטי של הלוגייה עצמה. באופן דומה, האזור שמתחת לאופיזי, שכיום משמש כמגרש חניה, משחרר את הבניינים מנוכחות המכוניות. על מנת להבין את ההישג החשוב כאן, ניתן להשוות את התמונה למראה ה-פלאס ונדוס בפאריז, המוקף בטורי מכוניות תכנון נקי מליקויים, משום שהחזית הארוכה של הכנסייה עצמה, שאינה מסתירה כנדרש את החלק האחורי הבלתי הרמוני, היתה יכולה לפתור את הבעיה רק אם היתה ממוקמת על בסיס גבוה עוד יותר מבסיסי הבניינים הסמוכים. אך המימדים האחרים, הן של החזית והן של החלל הפנימי, רואיים להערצה. באשר לאופיזי, המבט דרך הקשת העגולה הינו מאפיין שכוח של ימי הרנסנס המוקדמים והוא חוזר על עצמו במספר עבודות עיצוב קטנות יותר, בהציגו את התפיסה המרחבית החדשה בפירנצה, לפני שזו הפכה לסטנדרטית ומדכאת יתר על המידה.

.26

שטח תלת שימושי.

ה-פיאצה נאבונה (שמאל) קיבלה את צורתה בהשראת מסלול המירוצים הרומי, ופתיחותה נשמרה על אף שינויו והעלמותו של המבנה המקורי. הכנסייה והמזרקות, תכנונו של ברניני, היקנו לה חיים אסתטיים. אך חיים אלה, כפי שמתאר הדפס זה מהמאה השמונה עשרה, הוא בעל צדדים רבים: מקום לזוגות אוהבים הצועדים יחדיו, שוק, מגרש משחקים לילדי השכונה ומדרכות עליהן ניצבות מסעדות משני צידי המקום, ובהן יכולות משפחות שלמות לסעוד, לשתות ולשוחח. כיום הפכנו את פונקציות החיים

לכל כך מדויקות וברורות, עד כי המתכננים המודרניים לא מעיזים להציע מגרש משחקים הקשור כל כך למבנים אחרים, או שילוב חובבני לכאורה של חלל ושימושים מגוונים. אך איחוד זה של הפעילויות האנושיות לצורך מטרות שונות היה אופייני לעיר הקלאסית, והוא נותר כאחת התרומות החשובות ביותר שלה, ולא רק בשל הניצול היעיל של השטח. בהעדר שטח המתאים לשינויים אנושיים, נאלצים המתכננים של ימינו להגיע לפתרונות אבסורדיים, כגון אלה הנראים בתמונה 48. השטח הפתוח מסביב ל דואומו (Duomo) של פירנצה (ימין), הנראה ביחד עם בית הטבילה והמגדל של ג'וטו, שימש לתהלוכות הדתיות החשובות, כמו זו המוצגת כאן. אך זה היה רק אחד התפקידים של ככרות הכנסיה וככרות השוק: שם נערכו גם מצעדים חילוניים והופעות תאטרון, בנוסף להוצאות להורג הפומביות. כהערה אסתטית אחרונה, שימו לב לעובדה שהאובליסק בקצה המרוחק של הפיאצה נאבונה משמש כגורם מקביל למגדל במרכז התמונה: ניתן להסיק מכך שעין הבארוק עדיין היתה זקוקה לדגשים האנכיים הצרים של ימי הביניים.

.27

דינמיות הבארוק.

שדרת העמודים אותה תכנן ברניני עבור סט. פיטר: שיא יופיו של תכנון הבארוק. באמצעות הדרה, מידותיה והסדר שהיא מפגינה נוטלת שדרת עמודים זו את מלוא תשומת הלב מסביבתה ומהווה לא רק גישה הולמת לקתדרלה, אלא אף במה לקהל המשתתף בטכסים הנערכים שם תחת כיפת השמיים. התמונה הנוכחית (למעלה) צולמה לפני הריסת הבניינים שפעם חסמו את צירי הגישה ובטרם הרחבת הככר שלפני שדרת העמודים. במקום התרחבות פתאומית של החלל, נראית עתה הקתדרלה כולה לצופה המגיע מכיוון נהר ה-טיבר: אך אלה שאינם מצדדים בניגוד של ימי הביניים - בין סגירות ופתיחות - צריכים להתנחם בעובדה שהשדרה החדשה שנשללה חושפת פעם נוספת את הכיפה אותה תכנן מיכלאנג'לו; הכיפה היתה מוסתרת על ידי הקתדרלה מאז הרחבתה. המדרגות הספרדיות (למטה) הן דוגמא לא פחות החלטית לעקרון תכנון זה: מעבר לכך, המדרגות מוכיחות שבאמצעות ריכוז וחיוניות אסתטית ניתן לנצל חלל קטן יחסית למטרות מגוונות להן לא יצלח חלל גדול שאינו מפותח מספיק מבחינה אסתטית. תכנון הבארוק היה בדרך כלל בשיאו כאשר היה צורך בהתחשבות בגורמים סגנוניים אחרים בסביבה, כגון בניינים סמוכים אליהם מתנקז קהל רב או תנאי שטח בלתי רגילים. כאשר המתכנן נהנה ממשאבים בלתי מוגבלים ולא היה עליו להתגבר על מכשולים טבעיים או אנושיים, הפך סגנון התכנון עד מהרה למופרז ולריק מתוכן.

.28

רשמיות הבארוק.

הפיאצה סאן קארלו ב-טורינו (למעלה) הינה אחת הדוגמאות המושלמות לתכנון הבארוק, ולמרבה המזל היא עדיין נמצאת במצב מתקבל על הדעת. אך כאשר נשווה אותה ל-פיאצה ס. אוננציאטה בפירנצה נראה כי קיים גם הפסד בצד הרווח: הסדר המתמטי השולט בתכנון, כמו גם העדר חריגות בקו הגג או שינויים כלשהם במידות ובמרכיבים החוזרים על עצמם, הביאו לשלמות על חשבון החיים; קרבן כזה יכול להיות מוצדק אך ורק לשם מטרה דתית עילאית כלשהי. שיא חיצוניות הבארוק, כפי שניתן לראותו כאן וב-פיאצה דל פופולו ברומא, הוא הקמתן של שתי כנסיות זהות לחלוטין משני צידי הציר העיקרי - אך ורק לשם הסימטריה. טעם הבארוק הגיע לשיא ההתרסה כנגד המרכיבים הטבעיים בגזימה של גדרות שיחים, ולעתים אף של שדרות עצים שלמות, על מנת להפכן לחזיתות אדריכליות צורניות, בדומה לאלה שב-וורסאי. לשם האחידות ניסו עריצי הבארוק להלביש את כל המרכיבים בחייהם במדים: בניינים, רחובות, עצים ואנשים. שליטה זו היתה הופכת לבלתי נסבלת אלמלא ההיבט האחר של חיי הבארוק: הפריחה המינית והאקסטזה החושנית, שסומלו על ידי העמוד הלולייני וגרם המדרגות הלולייני, התצוגה העילאית של עירום בציור ובפיסול, וכמובן על ידי המזרקות אותן עיצב ברניני. אקדמית המדעים וגלריית האמנות היו שני קטביה של עיר הבארוק: המכני והחושני, השליטה והמרד המשועשע. אך גלרית

האמנות המפוארת (**למטה**) מצביעה, פעם נוספת, על העובדה שהמסגרת הפכה לחשובה לא פחות מהתמונה עצמה.

.29

חיי החצר.

סגנון החיים של הבארוק היה זקוק לשטח תמרון ותצוגה, הן עבור אביוזרי הפאר והן עבור הצועדים בסך. תחת השפעת חצר המלכות שגשגו האמנויות המרהיבות והחזותיות: לא רק התאטרון, אלא אף אמנות הבארוק החדשה והאופרה אשר הציגה לראשונה את זמר הסולו, הפרימה-דונה. גן התענוגות תבע שטח אותו היתה יכולה לספק העיר במאה התשע-עשרה רק בשוליה המרוחקים. אך הביתן המפואר בגני רנלייג (Ranelagh) חזר על עצמו במספר מקומות ובשינויים קלים. הגירסה הוולגרית הסופית שלו היתה יריד הבילוי ואתר התענוגות: קוני איילנד בברוקלין.

למעלה - החצר הפנימית של ה-לובר, בתמונת יום טיפוסית.

באמצע משמאל - הופעת תאטרון בחצר, שעדיין לא התגבשה בצורתה הסופית.

באמצע מימין - תאטרון סאן קארלו בנאפולי, שהתפרסם באופרות שלו, עם סידור המושבים האופייני בצורת פרסה.

למטה - הבנין בעל הכיפה העגולה בגני רנלייג: שימו לב למערכת החימום המרכזית.

.30

פתיחות אצילה.

ה-פלאס רויאל, כיום ה-פלאס דה ווגי (Place des Vosges - **למעלה משמאל**) היה ככר מגורים אמיתית: אך אפשרות הדיירים לראות את בתי שכניהם חסומה עתה על ידי טורי עצים. בית ויקטור הוגו, שכיום מהווה מוזיאון, מאפשר לצופה גישה לאוירה הביתית של הככר המקורית. העובדה שסוג זה של ככר נבע מהחצרות הפתוחות אך החשופות של הארמונות הגדולים מתבררת בתצלום האויר של הלובר (**למעלה מימין**); המשך התפתחות הככר למעין עיר קטנה, בדומה ל-פאלה רויאל בקצהו העליון של התצלום, מדגימה את הצעד הרצוי הבא - בידוד משאון הרחוב, האבק ותנועת כלי הרכב - שמעולם לא זכה ליישום מספק (ראה תמונה 31). הדוגמא הצרפתית השלישית היא ה-פלאס וונדום

(place Vendôme - **למטה משמאל**): המבנה תוכנן במקור למגורי המעמד העליון, אך כעת הוא משמש לצרכים מסחריים יוקרתיים יותר. תכניתו של האוסמאן לשדרת האופרה (למטה מימין) התאימה לבנינים הנפלאים של גארנייה (Garnier): זוהי ככל הנראה הדוגמא הססגונית ביותר של אדריכלות הבארוק, אותה יכולה להציג המאה התשע-עשרה; אך האוסמאן ביטל את כוונותיו של גארנייה על ידי פתיחת הצדדים האחרים של אזור האופרה לתנועה: תרומה זו לא הועילה במאומה לאדריכלות או למוסיקה.

.31

האופק המלכותי.

לאחר שהרע ביותר כבר נאמר אודות צורניות הבארוק, יש צורך להביא בחשבון לפחות שני חריגים נפלאים לכלל זה: גני בובולי (Boboli) בפירנצה וגני לוקסמבורג בפאריז (**למעלה**). נוף זה, המסתיים בשדרת ל'אובזרוואטואר (l'Observatoire), הינו מטעה באותה מידה מקרוב וממבט אוירי: השטח הפתוח במרכז יוצר את אחת התפאורות העירוניות המהנות ביותר למנוחה. ביטוי נוקשה זה של הסדר האסתטי עודד מידה רבה של ספונטניות מהנה ותענוג חזותי: עובדה אותה קשה להבין היום בשל המחנכים ה"מתקדמים" והאמנים ה"מתקדמים" לא פחות שהפכו את המשחק למשעמם ואת היצירתיות לחסרת מטרה, באמצעות ביטול החוקים והסרת כל ההגבלות. באשר לארמון רויאל (**למטה**), הרי שגם מבנה זה נהנה משיאים ומימי שפל משלו, בדומה ל-פלאס דה ווגי, אך מבנה זה מעולם לא הגיע לשפל אותו ידעו האחוזות הגדולות שעדיין ניצבות ברובע מארה (Marais) העלוב ליד סט. ג'רווה (St. Gervais); אחוזות אלה לא שמרו על שטח גדול מספיק בכדי להגן על עצמן, בצורה משותפת. העצים והמזרקות עדיין עומדים על תילם, ולמעשה התכנון כולו נותר

מוצק ומרשים, למרות שאין הוא יכול להוות חלק מהחיים בדומה לתפקיד שמילא בימיו של דידרו.

.32

הרחבה וסגירות.

תכנית העיר ניצה (Nice-למעלה) מציגה שלושה שלבים קלאסיים בבניין ערים; למרות שאם היה בנמצא הדפס בהיר באותה מידה הייתי מעדיף להראות את אדינבורו, משום שבמעבר מהעיר הישנה לעיר החדשה מציגה אדינבורו שלב רביעי - הפסולת העשנה של עידן מסילת הברזל. הטירה הניצבת על ראש הגבעה מפגינה את המבנה הקלאסי של האקרופוליס, עם הצוק התלול המשמש גם כחומת מגן. העיירה שמתחת מציגה את ההרחבה הטבעית - גושי בנינים בזה אחר זה - של קהילת הנמל, עם המזח המלאכותי ושיטת הרחובות הבלתי סדירה שהופכת בהדרגה למסודרת יותר. עיצוב הבארוק התבטא בתכנון הקבוע והכמעט סימטרי של החלקים שנוספו לאזור, עם השדרות היוצאות מהמרכז, ביצורי ראש החץ והתעלות - כל אלה חוזרים על הסדר בתכנון המצודה השוכנת על הרמה. ניתן להשוות זאת למספר הרב עוד יותר של אליפסות וריבועים בעיר החדשה של אדינבורו. ביצורים אלה תוכננו על מנת לאפשר צמיחה ניכרת, וניתן להשוותם ל-וולנסייין (למטה), עיר מימי הביניים המוקפת בביצורים ונשלטת על ידי מצודה מפותחת לא פחות. בנסיבות אלה, היתה צמיחת העיר מוגבלת בהכרח. הקורא המצויד בזכוכית מגדלת יגלה כי צורה חדשה וטיפוסית לבארוק חדרה לעיר: הביצורים הצבאיים. בנוסף לאלה הנמצאים במצודה קיימים שלושה נוספים. שימו לב גם לשטח המצעדים ב-פלאס ד'ארמה (Place d'Armes), מול המצודה: שטח זה גדול יותר מאשר האזור העיקרי התחום בין היכל העיר במרכז, שוק הבקר למטה, או שוק הדגים שנמצא על התעלה, לא רחוק מהיכל העיר. בנקודות אחרות בתכנית, ישנם לפחות שמונה מנזרים, על הגנים והמרחבים הפתוחים שלהם. גושי הבנינים בעלי המידות והצורות השונות ותכנית הרחובות המורכבת והשונה לא פחות חורגות מהצמיחה הטבעית האיטית. למרות שלא ניתן לראות זאת בקנה המידה הנוכחי, הגושים הגדולים כללו ללא ספק גם גנים פנימיים גדולים. ניתן לראות בצד שמאל כי תנועה לפרברים החלה כבר מחוץ לביצורים: נוטרה דאם של פאבורג (Faubourg), למעלה, נמתחת לאורך רחוב ויוצרת צורה מוארכת בעלת גנים מלבניים מוגדרים היטב. בקיצור, תמונה מושלמת של עיר מימי הביניים, הסגורה בתוך מחוץ הבארוק. השיטה יצרה כאן את אחת הדוגמאות הקלאסיות האחרונות של אמנות מפותחת אך קצרת מועד זו. למרות שהיעילות הצבאית של וולנסייין הוכחה עוד ב-1793, כאשר היא עמדה בפני 43 ימי הפצצות הכוח המשולב שמנה 140,000 חיילים ו-400 תותחים, נכנע לבסוף הלגיון שהגן עליה, אשר מנה 3000 איש.

33.

הכפר העירוני.

כמה מהדוגמאות הטובות ביותר של בנייה ותכנון בימי הביניים המאוחרים נמצאות בכפרים כגון צ'יפינג קאמפדן (Chipping Camden) ו-ברפורד (Burford), למרות שניתן לראות דומות להן באזורים רבים אחרים. צ'יפינג קאמפדן, הנראה כאן, הוא דוגמא מושלמת ל"כפר הרחוב", המתרחב במרכזו על מנת ליצור רחבת שוק. החלקות הצרות והמוארכות, שגם הן טיפוסיות למבנה זה, גורמות להרחבת אזור הבניינים על ידי שלוחות צדדיות; עם הזמן יצרו אלה, מפאת העדר התפתחות נוספת של גושי הבניינים, תופעה של צפיפות יתר. תמונת הרחוב (למעלה) מוכיחה כי טורי בתים שתכנונם איננו מכני ושגרת, אינם חייבים להיות חדגוניים: שימו לב לעובדה שמיקומם של חלונות קומת הקרקע מעל מפלס העין, בבנין השני משמאל, מעניק פרטיות פנימית מלאה גם בהעדרו של גן קידמי ארוך. וויליאם מוריס תאר את בייבורי (Bybury), כפר דומה לזה, כיפה ביותר באנגליה: הוא מציג דוגמאות לתכנון האתר ולריכוז הבתים תוך קביעת סטנדרטים חברתיים ואסתטיים כאחד עבור אדריכלים כגון אשבי, וואזי, אונווין ו-פארקר. כפרים אלה היוו דגם חשוב לאדריכלי הפרברים של סוף המאה התשע-עשרה בנושא שילוב העירוניות עם הפתיחות, אך אדריכלים אלה לא למדו את הלכה בשלמות, משום שהם התרכזו במרכיבים הציוויים של הגמלון והחלון הבולט, התעלם לעיתים קרובות מדי ממאפיינים מהותיים אחרים.

34.

במצוות הסחר.

מסחר בינלאומי בקנה מידה גדול החל שוב עם חדירת ציי ונציה ו-גנואה לאזורי המזרח. אך גורם זה לא הפך למשמעותי לגבי התפתחות הערים עד המאה השבע-עשרה, וגם לא גרם לצמיחת ערי נמל חשובות כגון לונדון, ליברפול, המבורג, רוטרדאם, מרסיי ו-ניו יורק עד המאה התשע-עשרה. הגורם התחרותי ואידיאולוגית היוזמה החופשית של מעמדות המסחר עיכבה, לאחר המאה השבע עשרה, את בניית המפעלים השיתופיים הגדולים על פי תכנית ברורה ומתאימה: הדוגמאות הקלאסיות של מתחמי נמל מתוכננים היטב ומצוידיים במתקנים לבניית אניות, תיקונים, העמסה ואכסון הינן המוקדמות ביותר: רובע הארסנל בוונציה (למעלה) הוקם ב-1104, ולאחר מכן נבנה נמל אמסטרדם. בניית מתקני הנמל והמזח ב-דאנקירק (למטה) משמשת כתזכורת לפעולות זהות שהתבצעו בנמלים רבים אחרים, שהחשוב בהם היה נמל לונדון הגדול. הצורך בתכנון ובהתפתחות ברורים ומסודרים יותר גרם לבסוף להתפתחות סמכות ציבורית מסוג חדש בבריטניה - שילוב של מרכיבי היוזמה הפרטית עם הדרכה ואחריות ציבורית: רשות הנמלים של לונדון, אשר הוקמה ב-1908. ארגון זה, שזכה לחיקוי במקומות אחרים, היה הדגם להקמת רשויות הפיתוח של הערים החדשות בבריטניה, והציע את אפשרות יצירת רשויות תכנון עירוניות המבוססות על קוים חוקיים ומנהלתיים דומים.

למעלה - הארסנל בוונציה: שימו לב לחומה, לסככות האכסון ולמזחים – זוהי דוגמא קלאסית לרובע תעשייתי מתוכנן היטב.
למטה - דאנקירק במאה השמונה עשרה, עם שובר גלים חדש, מתקני נמל וביצורים חדשים גם כן.

35.

להרויח ולבזבז.

ניתן להגדיר את חצר הבורסה המלכותית בלונדון (למעלה) כמנזר של המסחר: עדות נוספת לשימוש בצורות מימי הביניים למטרות שונות לחלוטין מאלה שהיו אופייניות לתקופה. בניית הבורסות במאה השש-עשרה סימלה את המעבר מכלכלת סחורות המתבטאת בכסף לכלכלת כסף שעיסוקה בסחורות היה מישני בלבד. ספקולציות הרפתקניות וגלגול כספים מהיר היו המפתח לעושר רב. כאשר רן (Wren) הציע את תכניתו לבניין העיר לונדון לאחר השריפה הגדולה, הוא מיקם את בנין בנק אנגליה, ולא את כנסיית סט. פאול, במרכז האזור. במושגי הקפיטליזם החדש היה

זה תכנון טבעי. החלל הנרחב הנראה כאן (באמצע) שימש כדוגמא לתכנון מוסדות דומים: הבנקים הלאומיים הגדולים הפכו למרכזי הכת הדתית של הקפיטליזם. מצעד הקניות (למטה) הפך את פעולת הרכישה לפונקציה יומית מקובלת, וחלון הראווה החדש עם התצוגה המתמדת של סחורות מאחורי מחיצת הזכוכית עודד את תנופת הקניות. שילוב הקנייה עם תנועת כלי הרכב על גלגלים התבטא בהפיכת שדרות רבות למרכזי קניות. צורה מוארכת זו, המופיעה בצורתה הגרועה ביותר ברחוב אוקספורד בלונדון, החדירה את המסחר לכל רובעי העיר במקום לרכזו בככרות שוק וברחובות צרים וקצרים. מצב זה יצר בלבול וחוסר סדר ברובעי המגורים ועם הארכת הרחובות גדל גם שטח התחרות המסחרית ללא כל יחס לשרות, או אפילו לרווח שנבע מכך. אחרי הכל, הדרמה היחידה הקיימת בעיר המסחר היא "להרויח ולבזבז": פרט למטרות אלה, שאר הפונקציות התרבותיות של העיר איבדו בהדרגה את ערכן.

.36

תכנון טבעי: אמסטרדם.

שלב ראשון (למעלה משמאל): עיר הדייג והקניות על שפך נהר ה-אמסטל; אתר שאינו שונה מאד מאלה הקיימים בז'נבה או בציריך. נראה כי בניית גדות האמסטל ומתיחת הגשרים עליו כבר החלה: תעלה וחומה מגינים על העיר משלושת צידיה. שלב שני (למטה משמאל): שימוש נוסף בתעלה כאמצעי לתחבורה עירונית, באמצעות הרחבת הגושים הצרים במקביל לנתיב המים העיקרי, ועקב צמיחת מתקני ההעמסה והפריקה והכפלת מספר טחנות הרוח שהוקמו בשולי האזור. צפיפות היתר גרמה לביטול הגנים, שהיוו חלק מהתכנית המקורית, למרות שאלה המשיכו להתקיים בגושי הבנינים החדשים. שלב שלישי (למעלה מימין): הקמת המרכז (ה-דאם, מקום הארמון) מצד שמאל, עם רחובות חדשים המובילים אליו ללא כל התחשבות בתכנית המקורית. בניית רובעי הפועלים (ה-ג'ורדאן) מגושי בניינים קטנים לאורך רחובות צרים, בהתאם לקו החלקות המקורי אך ללא כל התאמה נוספת לתכנית המקורית. מגמה זו מנעה, למרבה הצער, את ההשלמה הסימטרית של התכנית באזור העני יותר. שלב רביעי (למטה מימין): למרות הבלבול המקורי וההתפתחות המופרזת בצד אחד בלבד, יצרו קורי העכביש של התכנית הנועות מערכת חצי מעגלית של תעלות המחוברות זו לזו, עם נתיבי מים ורחובות מקושטים בטורי עצים המתנקזים לנמל. בצמיחתה של תכנית גיאומטרית זו מהשלב השלישי ניתן לראות את שילובן של הצמיחה הטבעית עם הצורה המכנית, במצב בו מגיעות שתייהן לרמה שלמות גבוהה יותר מבעבר. איזה מתכנן ערים היה מסוגל להגות תכנית כזו כבר בשלב הראשון? עם מערכת התנועה האחידה אך המגוונת, התעלות ששימרו את הפתיחות, טורי הבתים על גניהם והמעברים הרצופים המעוטרים בעצים, התחרתה אמסטרדם ב-וורסאי ביופיה, מבלי להקריב לצורך כך את יעילות התכנון. כמו ברוב הערים ההיסטוריות, יצירת אמנות עירונית זו הפכה כיום לחנוקה ומוצפת בתנועת כלי הרכב, אשר הפכו את נעימותיה למגרשי חניה והגבילו את התנועה עצמה לקצב הליכה, מבלי להתחשב בהולכי הרגל עצמם. הרחבת אמסטרדם לאחר המאה התשע-עשרה לא איפשרה את יישום מגמת חוסר ריכוזיות של העסקים והתעשייה במרכזי משנה טבעיים באותה מידה: זו הסיבה העיקרית לבעיותיה הנוכחיות של העיר; אפילו תנועת האופניים בה סובלת מעומס יתר. למרות שיש לשבח את אמסטרדם על תנופת הבנייה המוניציפלית מאז 1920, הרי שרק חלק קטן של התכנון והבניה באמסטרדם מפגין את האיכות העילאית שיצרה את העיר במאה השבע-עשרה.

.37

גאוותה של באת'.

מרחצאות מרפא מעולם לא הפסיקו להתקיים, אך במאה השמונה-עשרה השתנה אופיים של מוסדות אלה עם זרימת המעמדות העליונים אליהם, כנראה בעידוד שפע המזון והמשקאות החריפים שהיה קיים בהם בעונות החורף. כשם שעולה הרגל של ימי הביניים ביקר במקדשי הדת, לשם בריאותו הרוחנית, פקד בן דמותו בתקופת הבארוק את מרחצאות המרפא בתקווה לשיפור בריאותו הפיסית. המים המטהרים והמרפאים

היו סיבה מצוינת לסגנון חיים שונה. כאן היו בנמצא כל ההנאות הטיפוסיות של הבארוק: הימורים, חיזורים, הכרויות, ריקודים, מוסיקה ולעתים גם תאטרון. למעשה היתה זו חצר מלכות קטנה, הנשלטת על ידי נסיך במינוי עצמי, המתמחה בבלוש ובגינונים. כמעט שאין לפקפק בעובדה שהיפה בערים אלה היא באת' (Bath), שהוקמה מאות שנים קודם לכן על ידי הרומאים. בהיותה ממוקמת לצד העיקול ישר הזוית של נהר אבון (Avon), התפתחה העיר הרומית עם גושי הבנינים הקטנים שלה ותכנית המשבצות מסביב למרחצאות עצמם. בימי הביניים הוקמה הכנסייה המקומית בסמוך לאתר. במאה השמונה-עשרה, בעקבות תמיכת צ'ארלס השני, החלה תנועה אופנתית לבאת' בימי החורף. עובדה זו הביאה לסדרת שיפורים בעיר הישנה, ואלה גרמו לבעלי האדמות בסביבה לבצע תכניות מרחיקות לכת של בניית שכונות מגורים. ניתן לראות כאן שלושה כיווני התפתחות, שכל אחד מהם התמקד בציר מרכזי: רחוב גאי (Gay), המעגל והסהר המלכותי, וככר המלכה הסמוכה בקצה הדרומי של רחוב המלכה. זוהי דוגמה מיניאטורית של הסדר החדש בתכנון בשיאו. אפילו כעת, לאחר למעלה ממאה וחמישים שנות שינוי, נראים בליבה של באת' איכויות תכנון כמותן קשה למצוא אפילו בלונדון, פאריז, נאנסי או אדינבורו. באת' היא דוגמה מצוינת ליתרון המשמעת הנוקשה בתכנון, כאשר זו מסוגלת להתאים עצמה לאתגרים שהוצבו על ידי המציאות ההיסטורית והגיאוגרפית. מיקום הסהר המלכותי על רמה החולשת על העמק כולו, בהיותו מוגן על ידי הפארק המשתרע מתחת, מוכיחה כי לא היה זה שימוש שרירותי בצורה גיאומטרית. בעוד לא ניתן למצוא מבנה אחר במאה השמונה-עשרה המגיע לרמת תכנון שכזו, הרי שהמשך בנייתה של באת' שמר על הסטנדרטים שנקבעו בה בימי זוהרה. הקצאת הקרקעות הנרחבת לגנים ראויה גם היא לציון: גנים אלה, הנראים דרך שערי הברזל, ממשיכים להשמר בחינניותם עד עצם היום הזה. זוהי דוגמה עילאית לתכנון הפתוח, המשולב בקירבה עירונית לבנינים המהווים מרכיבים אינטגרליים של התכנית הכללית. בקיצור, תכנון העיר של באת' במאה השמונה-עשרה הפגין מרץ והתחשבות ניכרים, והכסף שהושקע במקום הביא להחזרים נאים שהתבטאו בבריאות ובחיים, ועלו על הרווחים מהשקעות זהות באזורים פחות יפים. אך הסטנדרטים של באת' לא הצליחו לשמור לעד על סגנון החיים של הבארוק: עם הזמן הצליחו אנשי העסקים הממולחים לדחוק את רגלי בעלי הקרקעות, אשר הרוח הציבורית והשליטה האסתטית אפשרו גם את התכנון האצילי של רובע בלומסברי בלונדון (Bloomsbury) והעיר החדשה ב-אדינבורו.

למעלה - בת' והנוף הסובב אותה. המראה הנהדר של הגבעות מהסהר המלכותי מוסתר עתה על ידי העצים בקידמת התמונה, אך במקור היה הגורם לתכנית החצי-מעגלית.

למטה - מבט מקרוב על בת' מגלה את הגנים הפרטיים הנרחבים מאחורי הסהר המלכותי והעיגול, כמו גם את אזורי הפארק המבודדים המדגישים את הרחובות העירוניים.

38.

תחת קורת גג אחת.

כשם שהשרות "מדלת לדלת" והנסיעה "בלי אור אדום" מייצגים את האידיאלים הנשגבים והתביעות הבלתי מתפשרות של ממלכת התחבורה של ימינו, ללא כל התחשבות בגורל הנוף והעיר, כך ניתן לראות את "תחת קורת גג אחת" כביטוי האידיאלי של המתכנן הפאליאו-טכני של המאה התשע-עשרה. לפלדה ולברזל היתה השפעה היפנוטית על הנפשות ה"מתקדמות" של המאה התשע-עשרה, ולמעשה גם על נפשות צאצאיהם של ימינו. צורה אידיאלית זו נבעה ממבנה החממה, והשימוש בה למטרה שונה נעשה בפעם הראשונה על ידי ג'וזף פאקסטון, מתכנן ה"קריסטאל פאלאס" הנפלא, בו התקיימה התצוגה הגדולה של 1851. חלל הזכוכית, בדומה למפגש "הגלריה" של מילאנו (משמאל), הוביל לעיצוב חנויות הכל-בו הראשונות בהן רוכזו עוד יותר סחורות תחת קורת גג אחת, ובתחילה הוארו גם אלה על ידי גגות זכוכית במרכז המבנה. גם בשוק לז האל (Les Halles) של פאריז (למטה מימין) נעשה שימוש רציונלי במבנה החממה, וזאת בניגוד לסככות ההמתנה לרכבות, אשר למרבה הצער שומרות ומרכזות את העשן

הרעיל של קטרי הקיטור. השאיפה להפוך צורת מבנה זו לאוניברסלית נבעה ברוב המקרים ממשיכה עקבית לטכנולוגיה, ולא ממטרה עירונית או אנושית כלשהי. ההצעות הנוכחיות למקם ערים שלמות תחת כיפת זכוכית או פלסטיק תבטלנה לחלוטין את כל השינויים הממריצים בשמיים ובאקלים, כמו גם במעבר מהפנים החוצה ומהאור לחושך; בזכות שינויים אלה הפכה העיר לסביבה חיה, ובהעדרם לא תוכל להמשיך להיות כזו. "תחת קורת גג אחת" עלול להיות בסך הכל חיקוי עלוב לצורה העיקרית של האנטי-עיר: "הכל במקלט תת קרקעי אחד". זו תהיה שליטה סביבתית חדורת נקמה ביולוגית ופסיכולוגית כאחד. את ביטויו הסופי של עולם חדש ואמיץ זה במעין "1984" סטרילית ורב מימדית ניתן לראות בתמונה 64.

עיר פחם.

39.

כאשר שינקל (Schinkel) ביקר במנציסטר, הוא הילל את האדריכלות הנוקשה של מפעלי הלבנים הגדולים כצורה הפרימיטיבית של הסדר החדש בבניה: תפיסה זו זכתה לאישור לא רק בבתי החרושת ובמפעלים הרבים, אלא אף בשימוש הנוסף שנעשה בעקרונות אסתטיים ותועלתניים אלה בגרסאות הפרימיטיביות של גורד השחקים בעל שלד הפלדה, בשיקאגו של שנות השמונים במאה התשע-עשרה; כמו כן, אין לשכוח כי עקרונות אלה נתגלו מחדש והוגדרו מחדש על ידי לוס, גרופיוס ו-לה קורבוזייה דור אחד לאחר מכן. מפעלי הכותנה (למעלה) עם מיכלי הדלק מימין, מראים את הגורמים השולטים בעיר התעשייה: בתי העובדים הסמוכים מייצגים את תנאי המינימום החדשים של הסדר וההיגיינה, שהחלו להתגבש בהדרגה במהלך המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה: במקביל הופיעה גם תופעת ציפיות היתר, עם ההכפלה הבזבזנית של השדרות והרחובות הסלולים. בהירות התצלום, אשר אינו נותן רמז כלשהו באשר לעשן ולכלוך, מצביעה, ככל הנראה על תקופה בה לא היתה פעילות במפעל. אין ספק כי זוהי עדות שונה ביותר מהדוגמאות הגרועות של חוסר הכבוד הפאליאטכני לחיים עצמם: ראו הדגמה נוספת, אשר נותרה לנו מתקופה קודמת: שמחת קבלני הבניה, בתמונה 41 (למעלה). עיר הפלדה האמריקאית (למטה) מציגה את העדיפות שניתנה למסילת הברזל ולמפעלי הפלדה בשימוש בגדות הנהרות, ואת זיהום האויר על ידי עשן וחומרי פסולת. תשומת לב למיקום התעשיות המסוכנות תוך התחשבות בכיוון הרוחות, בידודן מאזורי מגורים, שיטות סילוק פסולת אשר ימנעו בעיות של הצטברות הררי אשפה, השחתת הנוף וזיהום אפיקי המים - כל אלה לא באו לידי ביטוי בתכנון ערי התעשייה הראשונות. (תכנונים ניאוטכניים טובים יותר מוצגים בתמונה 53 ובתמונה 48 (למטה מימין). למרות פגמים חמורים אלה, מיקום עיירות הפלדה בעמקים הצרים בדרך כלל של נהרות ה-מונונגאהלה (Monongahela) וה-אלגני (Allegheny) סייע בשמירה על גבעות מיוערות ונגישות לקהילות הקטנות, וסיפק אזורי נופש ומנוחה טבעיים, אליהן הגיעו תושבי הערים הגדולות - כגון פיטסבורג ו-קליבלנד - לצורך דיג וצייד.

גיהנום פאליאטכני.

40.

כנראה שרק אלה שנטלו חלק בקרב הינם בעלי ניסיון מקביל למציאות החיים בעיר התעשייה של המאה התשע-עשרה, לפני השינויים שבוצעו בה בלחץ תנועת איגודי המסחר, כגון קביעת תקנות והקמת מתקני תברואה ציבוריים וחקיקת חוקי רווחה חברתית. החיים הדתיים והאזרחיים במרכזים אלה התקיימו בכנסיות לבנים מכוערות, בסדנאות מכונאים קודרות ובמשרדים המדכאים לא פחות של תנועת איגודי המסחר, שעד סוף המאה לא היה בהם ולו גם שמץ של חן או נעימות אדריכלית. הדרמה החיה היחידה נוצרה על ידי מאבקי הפוליטיקה המדינית, ועל ידי האלימות הדרמטית עוד יותר של השביתות במפעלים. מחאת ארגון עובדי הגאז, אשר שבתו במהלך שנות השמונים של המאה התשע-עשרה מאפיינת את התקופה. הפחד מפני מעמד הפועלים המתקומם כנגד מנצלו היה כה מוחשי, עד כי ביצורים צבאיים הוקמו במיוחד לצורך זה בערי התעשייה של אנגליה: צבא כיבוש בפני עצמו. בניית בתי נשק (Armory) כבנינים חזקים ומוגנים

היטב התבצעה בארצות הברית משנות השבעים ועד שנות התשעים של המאה. בסביבה שכזו היה העוורון הכרוני ליופי בולט ביותר: יתכן שהיה זה סם הרדמה למטרות הגנה. בנושא זה ניתן לצטט את ויליאם מוריס, במכתב ששלח למרת ג'ורג' הווארד באוגוסט 1874: "אינני נוטר טינה בשל הנצחון שהשיג המוח המודרני בהפיכת העולם (או פינה קטנה שלו) לשקט יותר ואלים פחות, אך אני חושב שעוורון זה ליופי יגרום יום אחד לנקמה: מי יודע? לפני שנים היו נפשות האנשים מלאות באמנות ובתצוגות החיים המכובדות, ונותר להם רק זמן מועט לצדק ולשלום; הנקמה כנגדם לא היתה הגברת האלימות ממנה לא נזהרו, אלא השמדת האמנות אותה הוקירו. כך שיתכן שהאלים מכינים עבור העולם (או עבור הפינה הקטנה שלנו בו) צרות ואימה גם הפעם, כדי שזה יהפוך ליפה ודרמטי".

למעלה - פגישת שובתים.

למטה - שכונת עוני בלונדון והשוק הציבורי.

.41

דגם של כפר תעשייתי.

הרשויות המוניציפליות ומנהיגי התעשייה לא היו מסוגלים להתמודד עם עיר התעשייה כגורם בפני עצמו: מסיבה זו הופנו יוזמות הצדקה לדוגמה הפשוטה יותר, של הכפר. כמה משיכונים פועלי בתי החרושת ב-לוואל (Lowell), מסצ'וסטס ו-מנצ'סטר, ניו המפשייר, קבעו סטנדרט של הגינות אנושית וסדר אדריכלי בתעשיות אוטוכניות (של כוח המים) אלה, אותן ניתן למצוא רק לעתים רחוקות בערים הגדולות יותר. המנהיג המקורי של תנועת הדיור השיתופי היה רוברט אוון (Owen), אשר הצלחנו כיצרון לא עמדה בקנה אחד, למרבה הצער, עם הניסויים השיתופיים שערך. בצרפת גרמה השפעתו העתידנית של פורייה (Fourier) להקמתה בפועל של לפחות חברת יצרנים שיתופים אחת ב-גיז (Guise) על ידי איל הברזל גודין (Godin): זו היתה צורה מוקדמת וצנועה של בית הדירות במרסיי של לה קורבוזייה, מעין "כפר בשמיים", עם כל מגרעותיה של הקהילה הקטנה, כמו גם כמה מיתרונותיה. התצלום העליון מהווה עדות ברורה לצורך המהותי בשיפורים: הבתים בחזית התמונה נבנו גב אל גב, כאשר מחצית הבית משוללת אור, אויר או נוף. אינני מציין את שם העיר משום שניתן למצוא מפעלים נחשלים לא פחות באזורי תעשייה אחרים. המנהיג המעשי הראשון בתחום השיפורים בתכנון ובדיור היה סיר טיטוס סאלט (Salt), שהקים את סאלטאייר (Saltaire) בשנת 1951. יתכן שקשה במקצת להבדיל בין דגם דיור זה המופיע בפינה השמאלית העליונה (תצלום אמצעי) לבין הדגם המופיע בתמונה 39. אך שימו לב לפארק ולמגרשי המשחקים מצד ימין, אשר נתחמו על ידי התעלה ונהר ה-איייר (Aire). אלה תוכננו מלכתחילה ועדיין ממשיכים להוות חלק בלתי נפרד מהאזור, למרות שלאור המטרות המאוחרות יותר יתכן שלא היה כדאי לנתקם בצורה כה ברורה מאזורי המגורים: חלק מהשטחים שהוקצו להם היו עשויים להיות מנוצלים בצורה טובה יותר להקמת גנים ביתיים גדולים יותר. סאלטאייר היתה דוגמה מפתיעה לטובה לא רק בשל הבתים, שבכל אחד היו שלושה חדרי שינה, אלא גם בגין תכנון בתי מרחץ, בריכות ואפילו בתי אבות עבור האוכלוסייה הקשישה. יוזמתו של סאלט זכתה להמשך על ידי יצרנים אחרים בעלי חזון ב-בורנוויל (Bournville), פורט סאנלייט, אירסוויק (Earswick), אסן (Essen), פולמאן ונקודות רבות אחרות. אחרי סאלטאייר, השיפור החשוב ביותר בתחום תכנון הדיור בשלוש הדוגמאות הראשונות היה ההשפעה החיובית על התכנון העתידי של בתי הפועלים בהם. הגישה בסגנון הבארוק המיושן למרכז האזורי של פורט סאנלייט (למטה), למרות ממדיה הכפריים של העיירה, מציגה בדיוק נמרץ את השפעת האבסולוטיות הנסיכית, גם כאשר זו הופיעה תחת מסווה התעשייה. אך שימו לב למימדים הנדיבים של חללי הפנים בגושי המגורים, אשר חולקו לגנים משותפים - למרבה הצער היה זה קרבן מוחלט של הגן הפרטי, אשר יכול לשמש כחדר נוסף וחיצוני לבית.

למעלה - עיר תעשייה באנגליה. **באמצע** - מפעל ובתים בסאלטאייר. **למטה** - פורט סאנלייט.

עיירות כפר ירוקות.

מבט מקרוב על ציפינג קאמפן (למעלה), שכבר נראתה בתמונה 33, מגלה את אותו שילוב של מרחבים פתוחים, גנים ואדמות פארק, אשר מאוחר יותר הוגדר כ"פרברי", אך מתואר טוב יותר על ידי ההגדרה "תכנית פתוחה". מה שנקרא על ידי הרומנטיקנים "החזרה אל הטבע" היה לעתים קרובות בסך הכל חזרה אל העיירה הכפרית. השכבות העליונות באנגליה, בבעלותן היו בתי כפר הממוקמים ליד עיירות כאלה ובתים עירוניים הנמצאים במרכזים האורבניים באותה תקופה, נהנו ממיטב שני העולמות - וזו כנראה הסיבה להצלחתן הן בגידול דורות צאצאים ובשלטון רצוף ועיקבי. גרייט מאלברן (Great Malvern למטה) מדגימה את המעבר נטול הכאב מעיירת הכפר המקורית, שהתפתחה לצד מנזר בנדיקטני (אשר כנסייתו נראית בבירור סמוך למרכז), לאתר הנופש של סוף המאה השמונה-עשרה, שהתמחה בטיפול רפואי באמצעות מי מעיינות, שאז היה פופולרי ביותר. אחוזות "הגותיקה הויקטוריאנית", שנבנו בין 1840 ל-1900, מוקמו על מרחבים פתוחים שלא נפלו במידותיהם מגודלו של הפרבר הממוצע בימינו, ויתכן שתורמו לחיזוק השאיפה לצורת חיים שכזו. גורמים אלה השפיעו גם על עיצוב "כפרים לדוגמא", כמו אלה הנראים בתמונה הקודמת. עיירת הכפר ואתר המרפא העלו במידה משמעותית את תקני הבריאות של המים, אור השמש, הגן ושטחי המנוחה, אותם לא ניתן היה להמשיך להגביל למעמדות הגבוהים או לאזורי הכפר בלבד. באמצעות תקנים אלה ניתן היה לשפוט את העיירות ההייגייניות והאסתטיות, אותן ביצע המטרופולין המסחרי. אפילו כבר ב-1685, כאשר ויליאם פן (Penn) תכנן את פנסילבניה, שימש דימוי כפרי זה כדוגמא הרצויה: פן ציין כי העיר החדשה תהיה "עיירת כפר ירוקה".

כיבוש עיר הפרברים.

ברונקסוויל (Bronxville-למעלה) מציגה תמונה קלאסית של חמישים השנים האחרונות בהתפתחות הפרברית. היא החלה כ"פרבר רצועה ירוקה" בעל מרכז קניות נאה, שמוקם באופן נוח ביותר ליד תחנת הרכבת המקומית (במרכז), וזאת בניגוד למרכזי הקניות המבודדים והגדולים יתר על המידה, אשר החלו להופיע דור אחד לאחר מכן. הבתים החד-משפחתיים המקוריים, המוקפים בעצים, נבנו במרחק מה מהדרכים ומהרחובות המעוטרים בטורי עצים, בהציגם את באידיאל הרומנטי בשיא טוהרו. עדיין ניתן לראות בשולי הפרבר חלקים מהרצועה הירוקה המקורית. אך היה ב-ברונקסוויל מרכיב נוסף, אשר הדגיש את יתרונות התכנון:

הפס הירוק המתפתל מהעמק כלפי מעלה, מתחת למסילות ברזל ולכבישים, הוא הכביש המהיר של נהר הברונקס - שהיה הכביש המהיר האזורי הראשון - שבמקור תוכנן כאמצעי לייפוי גדותיו המזונוחות והבלתי מסודרות של נהר הברונקס. בראש ובראשונה היתה זו רצועת פארק נאה, שתוכננה עבור הולכי רגל; דרך מכוניות מהסוג הפשוט ביותר נכבשה לארכה. המשכיות השטח והתנועה, כמו גם הבידוד מהבניינים ומהכבישים החוצים, הפכו את התכנון לאב הטיפוס של האוטוסטראדות והכבישים המהירים שהוקמו לאחר מכן; מטרתם של אלה היתה להתקדם במקביל לקוי המיתאר של הקרקע, אך להמנע ממעבר בקרקע העמקים המאוכלסת. התכונות הכפריות של הפרבר נבעו בינתיים בלחץ להתיישבות נוספת, אשר גרם לעליית מחירי הקרקעות ועם הזמן הביא להקמת בתי דירות עירוניים מגושמים. ללא שליטה ציבורית ותכנון אזורי בקנה מידה גדול פי כמה מיכולתן של הרשויות המקומיות באזור, הפך השטח ליחידה נוספת, חסרת אופי משלה, בריכוז היישובים העירוניים שצמח תוך שנות דור אחד. מענין לגלות כי רק לאחר שהפרבר המבודד חברתית הפך לקהילה עירונית מאוזנת, אשר רוב תושביה מוצאים את פרנסתם באזורים הסמוכים, ניתן היה לשקם את הנוף הטבעי, שביל הולכי הרגל, והגן הביתי. במקומות בהם נותר לחץ האוכלוסיה משמעותי למדי, היה ארגונם מחדש של העיר והפרבר ליחידות שכנות טבעיות יותר בבחינת פתרון מצוין, כדוגמת זה של צ'אטהאם ווילג' (Chatham Village), בפיטסבורג (למטה), המשלב נוחות

ועירוניות עם השטחים הביתיים הפתוחים ואזורי הפארק המקומיים. משום ש-צ'אטהאם ווילג' נותר בבחינת אחת מנקודות השיא של תכנון האתר והמבנה האדריכלי בדור האחרון, הרי שכשלונו בשלהוב חיקוי מקומי כלשהו הינו בלתי מובן - ולו רק משום שמלכתחילה היה המקום הצלחה כלכלית בלתי צפויה, עם רשימת ממתנים ארוכה להשכרת דירות בו. **למעלה** - ברונקסוויל, ניו יורק. **למטה** - צ'אטהאם ווילג', פיטסבורג.

בלומסברי וגני המפסטד.

44.

בלומסברי (Bloomsbury-**למעלה**) היתה אחת ההצלחות החשובות ביותר של התכנון והבניה באנגליה. השפעתה היתה כה רבה, עד כי אפילו בונה המבנים המסחריים תומאס קוביט (Cubitt) חיקה במאה התשע-עשרה את הדוגמא שנקבעה על ידי בעלי הקרקעות ב-בלומסברי. רצף הככרות הנראה כאן, עם ככר ראסל (Russel) **במרכז**, מפגין שוב כיצד משמש השטח הפתוח המתוכנן היטב למניעת חוסר סדר ותחושת ריקנות. רובע האוניברסיטה, עם המוזיאון הבריטי המשמש כנקודה מרכזית בחזית התמונה, מיישם סדר זה במלואו ואף מדגיש אותו: מגדל האוניברסיטה של לונדון, הניצב לבדו, שולט בשטח כולו, למרות שבניית יתר של מגדלים ומבנים גבוהים אחרים, שזכתה מתבצעת בכל רחבי לונדון, תבטל בסופו של דבר את תחושת המרחבים של רובע זה, בכך שתזרים תנועה מאסיבית מדי של כלי רכב והמוני אדם לככרות ולרחובות. פרבר גני המפסטד (**למטה**) היה נקודת השיא של מאה שנות תכנון פתוח. אונווין ו-פארקר ניצלו כאן את הטעויות שנעשו בתכנון עיר הגנים לטצ'וורת' (Letchworth), וגיבשו תכנית ברורה יותר, שעם זאת אפשרה קיום מיגוון רב של ביטויים אדריכליים בגנים פרטיים נרחבים, ושטח ציבורי גדול מימדים, בו ניתן היה לעשות שימושים רבים. פרבר גני המפסטד המשיך את תנופת השימוש בחידושיו של אולמסטד (Olmsted) ב-ריברסייד, אילינוי ו-רולאנד פארק, מרילנד: "סופר-גוש", הסמטה השקטה ללא מוצא, רצועת הפארק והשטח המשותף בגוש הבנינים. אלה הכשירו את הדרך לחידושים נוספים אותם הציגו ארנסט מאי ב-פרנקפורט, ו פרנק לויט ו-סטיין בארצות הברית. בהעדר רחובות רחבים מדי וגנים קידמיים גדולים מדי, היה פרבר זה טוב יותר בנוחותו ובעירוניותו מ"ערים חדשות" רבות אשר ניבנו כחמישים שנה אחריו. בתכנון וויטנישאו (Wythenshawe), ליד מנצ'סטר, הוסיף בארי פארקר חידוש נוסף: הכביש המהיר, אשר הפריד בין השכונות אך עודד בניית מרכזי קניות קטנים בנקודות ההצטלבות שלהן.

הבארוק המאוחר: וושינגטון.

45.

הדרך הטובה ביותר לראות את המרחב המרשים בתכניתה של וושינגטון היא מן האויר; כך לא ניתן לראות את הדרך הברברית בה יושמה תכניתו של ל'אנפאן, בתחילה על ידי בנינים חסרי חן וכעת על ידי חדירת אוטוסטראדות ללב העיר. אלה הן רק שתיים מתוך טעויות רבות, אשר השחיתו את תכניתה האצילית של וושינגטון. הכשלון ביצירת שטח משרדים מספק לבניורוקרטיה ההולכת וגוברת משני צידי שדרת פנסילבניה, חוסר ההצלחה בהגבלת גובה בנייני העסקים, הכשלון בשמירת תחנות הרכבת ומתקניהן בשולי האזור המרכזי - כל אלה מגלים עד כמה היו מבצעי תכניתו של ל'אנפאן נעדרי רוח ציבורית או הבנה כלכלית. תיקון חלקי של המעוות נעשה על ידי ועדת מאקמילן, עם השחזור של ה-מול (Mall), בניית מצבת הזכרון לנשיא לינקולן ומגרשי החניה שעל גדת נהר ה-פוטומק; עם זאת, עומס כלי הרכב שינה לחלוטין את הנסיבות. כאשר הועדה להנצחת הנשיא רוזוולט חיפשה בשנת 1959 אתר אליו ניתן יהיה להגיע ברגל, מבלי לעמוד בסכנת חיים, לא היה אף אתר כזה בנמצא. **למעלה** - ה-מול, עם אנדרטת וושינגטון ומצבת הזכרון של לינקולן בקצה הציר. **למטה** - לב וושינגטון. הבית הלבן נמצא מאחורי "המשולש", לימן אנדרטת וושינגטון.

תוהו ובוהו סטנדרטי.

למרות שההתפתחויות המשמעותיות ביותר של גורד השחקים התרחשו בשיקאגו החל משנות השמונים של המאה התשע-עשרה, הרי שהרווחים מהעומס העירוני נוצלו בצורה ברורה יותר בניו יורק, הן בבתי הדיירות הגבוהים והן בבנייני המשרדים. עורקי התנועה של העיר תוכננו בשנת 1811 כדי לשרת אוכלוסיה שהתגוררה בעיקר בבתי בני שתיים ושלוש קומות, כמו באזור הנראה בצד שמאל של התמונה. בניית גורדי שחקים בני עשר עד ארבעים קומות הגדילה את האוכלוסיה במידה כזו, שגם בהעדר כלי הרכב הממונעים לא היו הרחובות מסוגלים להכיל את כל תנועת הולכי הרגל. הבנין הגבוה ביותר (חלקו שרוי בצל) סמוך למרכז התמונה (למעלה) הוא בנין RCA, המבנה המרכזי במרכז רוקפלר, אשר הרחבה שבו מכילה גם רחבת החלקה שקועה, אשר מהווה את אחת מהנקודות המרכזיות במנהטן לפגישה בלתי רשמית ושיבה בצוותא, בדומה למדרגות הספרדיות ברומא. ההצלחה הפופולרית הדומה של ככר מלון (Mellon) בפיטסבורג הוכיחה את רצונו של קהל הבודדים במקום פגישה חסר רישמיות שכזה. סנטראל פארק הנפלא, בתכנונו של אולמסטד (באמצע), עם מערכות התחבורה הנפרדות שלו, הינו שיפור של הצעתו המוקדמת של לאונארדו דה וינצ'י לתכנון העיר מילאנו; הפארק הקדים את תכנית רדבורן, שלא להזכיר את לה קורבוזייה, בכמעט מאה שנה. בנייני הדיירות בשכונות העוני בניו יורק של המאה התשע-עשרה היו זהות בצפיפותן, סידורי התברואה הגרועים ודמי השכירות הגבוהים שהיו בהן לרובעים הגרועים ביותר של ברלין, בומביי, גלאזגו, גנואה או נאפולי. אזורים נוראים אלה מוחלפים עתה על ידי שכונות מגורים מסודרות יותר, עם אור, אויר, וסידורי תברואה משופרים לאין ערוך. הדוגמא בקדמת התמונה (למטה), רובע סטויבסנט (Stuyvesant) בניו יורק, נבנה על ידי חברת ביטוח פרטית תוך עזרה נדיבה מקופת המדינה: אך צפיפות המגורים של 98 תושבים לדונם נותרה בחזקת צפיפות אופיינית לשכונות עוני. למרות השטחים הפנימיים הפתוחים, יש צורך להוסיף לשטח עוד כ-320 דונמים נוספים על מנת לספק לתושבים פארק ואזור משחקים שעתה נחשבים כרצויים ביותר. עובדה זו זוכה להתעלמות מוחלטת מצד אלה שלא הבחינו בין שטח האדמה שנחסך על ידי הקמת גורדי השטחים, לבין השטח הפתוח בו ניתן לעשות שימוש למטרות שונות, בהתאם למספר האנשים על כל דונם. הכפלת ריכוזי צפיפות אלה בכל אזורי העיר, לעתים כיוזמת ניצול פרטית ופעמים אחרות כמבצעי דויר ציבוריים - אך תמיד תוך תמיכה כספית ציבורית על פי חוק "החידוש העירוני" - אינה יכולה להיות מוצדקת כתרומה לחיי חברה בעלי משמעות וערך כלשהם, או כדוגמא רצויה לשיתוף פעולה אנושי. עיר שלמה הבנויה על בסיס זה תהפוך לסיט ביורוקרטי של חוסר יעילות וחוסר אנושיות.

הרס העיר.

האמצעי הפופולרי והיעיל ביותר להרס ערים כיום הוא החדרת אוטוסטראדות רבות נתיבים, בעיקר אוטוסטראדות עיליות, לתוך מרכזי הערים. תופעה זו החלה סמוך לאחר שמשילות הברזל העיליות פורקו, משום שהפכו למיטרד ציבורי! למרות שלוש אנג'לס היא הדוגמא הגדולה ביותר להרס עירוני בקנה מידה עצום על ידי בניית אוטוסטראדות, בוסטון היא קרבן לא פחות מעורר רחמים, משום שההפסד כאן היה משמעותי יותר - ערך היסטורי רב, וזאת על אף שכל מתקני הציבור נמצאים במרחק הליכה זה מזה ולמרות שרשת התחבורה המטרופוליטנית היתה דוגמא לאיחוד יעיל עוד בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה. כמו בתכניות הצבאיות של ימינו, המבוססות על ההנחה של השמדה גרעינית, ניסו מתכנני בוסטון להסוות את טעויותיהם המקוריות על ידי חזרה עליהן בקנה מידה גדול יותר. התוצאה הסופית תהיה זהה לזו ב-גריןסבורו (Greensboro), צפון קרוליינה (למטה), אשר כונתה "עיר מגרש החניה"; כינוי זה אינו מוצדק משום שכל הערים הופכות בהדרגה למגרשי חניה - כולל אמסטרדם ופאריז - כשכל שטחן מוקדש למכוניות, תוך התעלמות מהפונקציות האחרות של העיר. כך שהפצצות שהחריבו את לונדון במלחמת

העולם השנייה (באמצע) גרמו לנזקים שלא היו כבדים יותר מתוצאות התכנון הבלתי מרוסן של אוטוסטראדות ומגרשי חניה, בהתאם לתכנית התחבורה "מדלת לדלת". עם הכבישים, כמו עם גורדי השחקים, אנו מוצאים כשרון טכני עילאי בארגון מכני ותוך תכנון מעשי, כאשר כל אלה מאוחדים על ידי העדר הבנה חברתית ובערות תרבותית.

למעלה - אוטוסטראדה עילית רבת נתיבים בבוסטון, עם צווארי בקבוק במקומות בהם מתחבר הציר לרשת הרחובות. **באמצע** - האזור המופצץ מסביב לכנסיית סט. פאול.
למטה - גרינסבורו, צפון קרוליינה.

.48

זוללי שטחים.

הפונקציות והמתקנים המקוריים של העיר - שיתוף, תקשורת, אחדות, פגישה, מיזוג וניידות - מחייבות קיום כלי קיבול בו ניתן יהיה לבצע מספר פעולות שונות בעת ובעונה אחת. על מנת שכלי קיבול זה יוכל להתקיים בשטח מוגבל, יש צורך ברשת תחבורה מגוונת שתפעל בו. כאשר יש בנמצא רק אמצעי תחבורה אחד תאלץ הפעילות עצמה להתבצע מחוץ לעיר, אפילו כאשר מדובר בפעולות ניווד מקריות, כגון אלה הנראות בתצלום אצטדיון פסדינה (Pasadena) בקליפורניה (**למעלה משמאל**). הדעה לפיה תושבי אמריקה אינם מוכנים ללכת ברגל אפילו 400 מטר תתברר כמוטעית לחלוטין, כאשר ניקח בחשבון את המרחקים העצומים אותם גומעים התושבים במרכזי הקניות ובמגרשי החניה רחבי הידיים. מיותר לציין כי מדבריות אספלט אלה נותרים ריקים משימוש ומרווח כאשר הם אינם משרתים קהל אנשים גדול. האוטוסטראדה של לוס אנג'לס (**למעלה מימין**) מציגה את הסרטן של מערכת התחבורה המושתתת על קיום אמצעי אחד דומיננטי, בשלביה המתקדמים ביותר: הכביש הרב-נתיבי ומגרש החניה בלעו את החלק הארי של הרקמה החיה בעיר. לשם השמירה על זרם תנועה בלתי מופרע הקימו מהנדסי התחבורה מחלפים (**שמאל למטה**) גם באזורים בעלי צפיפות נמוכה ותנועה מנוגדת שאינה משמעותית לזרימה השוטפת. החסכון בזמן על חשבון בליעת שטחים עצומים אינו שיקול ציבורי כלכלי במקומות כמו אזור המפרץ של סאן פרנציסקו, עליו מרחף האיום של חוסר קרקע למטרות חקלאות ונופש. למרות ש"פארק התעשייה" - המקבילה האמריקאית ל"אחוזה המסחר" האנגלית (**למטה מימין**) - הוא תוצר עילאי של התכנון הניאוטכני, בהיותו מבודד מהקהילה הסמוכה לו ובזכות הגישה הקלה אליו על ידי מערכות התחבורה השונות, הרי שהעלות הנמוכה והנוחות של מבנים חד קומתיים עודדו תופעות של בנייה בלתי איכותית וחוסר סדר בתכנון ובעיצוב. כאן היתה יכולה הבניה על עמודים לאפשר את חנית כלי הרכב מתחת לקומה הראשונה, ובדרך זו היה נחסך מקום - אותו ניתן היה ליעד לטובת שעת המנוחה של העובדים - והיתה מתאפשרת הגנה על המכוניות מפני השמש הקיצית וסופות השלג בחורף. באזורים כאלה היה רצוי לקבוע גם מערכת מיסוי משתנה שתעניק הקלות במס לבניית מבני תעשייה גבוהים, אשר יזדקקו לשטחי קרקע קטנים יותר, וזאת למעט מקרים בהם המבנה התעשייתי מושתת על מכונות כבדות, החייבות להמצא בקומת הקרקע של הבנין. אך באמריקה בליעת מרחבים הפכה כמעט לתחביב הלאומי. הדרישות לשטח המוצגות על ידי שדות תעופה, אשר משרתים את התחבורה הסילונית, ניתנות לסיפוק רק באזורים המרוחקים מכל יישוב עירוני, ובכך מתבטל היתרון הקיים בעצם מהירותו של מטוס הסילון, אפילו בין ערים רחוקות כניו יורק ושיקאגו. הסטנדרטים אותם צפה פרנק לויד רייט ב"העיר הנעלמת" - לפחות ארבעה דונם לכל משפחה - נראים היום בכל רחבי העולם כרצויים, אם כי כבלתי ניתנים להשגה. כתוצאה מכך, העיר עצמה הולכת ונעלמת במהירות: החלקים המפוזרים שלה "אבדו במרחב".

49.

רוממות והתדרדרות.

נארדן (Naarden) בהולנד (למעלה). מבנה צבאי מפואר שהוסב לבסוף לשימוש אזרחי. למרבה המזל, ביצורי הבארוק החיצוניים נבנו ברובם מאדמה: לכן עודדה הסרתם במהלך המאה התשע-עשרה את הפיכת המקום לפארק, וזאת בדומה לתהליך שהתרחש בברמן (Bremen), קראקוב וערים רבות אחרות. הפנטגון השוכן באלכסנדריה, מעבר לנהר הפוטומק המפריד בינו ובין וושינגטון: יהירות בארוקית מנוונת וחסרת ערך, שזכתה לתקומה על ידי מהנדסי הצבא בשנות השלושים של המאה העשרים, והתעצמה למימדים של קטסטרופה אדריכלית. הכוח הגרעיני העניק משקל רב עוד יותר לטעות זו, והפך את חוסר התועלת הקומי שלה לאיום טראגי: כאן חזרה המצודה פעם נוספת לחיי האדם, כאשר כל מימדיה העתיקים מוגדלים כמה מונים וכל טעויותיה מועלות לחזקה העשירית שלהן. פנטזיות עידן הברזל של הכוח האבסולוטי, ההשמדה האנושית הבלתי מוגבלת שאיפיינה תקופה זו, האובססיות הבלתי ניתנות לשליטה, השנאה והחשד הבלתי פוסקים של מלכי ונסיכי העידן - כל אלה היכו כאן שורש בנסיון לחקות, ואף לגבור, על הקרמלין של איבן האיום או ממשכי דרכו בני ימינו. התדרדרות משמעותית זו, שהתרחשה תוך פחות מעשר שנים, הביאה עימה גם את התקשורת החד סיטרית, את מונופולין הכוהנים על הידע הסודי, את הכפלת מספר הסוכנויות החשאיות, את דיכוי חופש הביטוי המוחלט, ואפילו את חסינות הטעות מפני חשיפה לביקורת ציבורית, וזאת משום המערכת הדו צדדית של הצבא ומדיניות החוץ, אשר למעשה מבטלת את התגובה הציבורית והופכת כל נסיון לבחינה הגיונית למעשה לא פטריוטי, אם לא לבגידה ממש. פירוק מצודה זו יהיה משימה קשה יותר מאשר פירוק ביצורי הבארוק הקודמים. אך על התכניות המקיפות להתפתחות האנושית והעירונית נגזר לחכות לשלב זה.

50.

עוד מאותו דבר.

(למעלה משמאל) בתי מעמד הפועלים במאה התשע-עשרה. משעמם, חדגוני, צפוף, כאשר כל השטח הוקצה לרחוב, ללא כל גן או חצר משחקים. (למטה משמאל) השימוש במסילת הברזל תבע שטחים ניכרים ליד מרכז העיר והביא עימו לכלוך ורעש לשכונות המגורים. (למעלה מימין) דוגמא זו לדיוור פרברי במאה העשרים הינה חריג לטובה במסה העצומה של דיוור מסוג זה מסביב לרוב מרכזי המטרופולין האמריקאים: למרות יישור הקרקע, עדיין נותרו כמה עצים, יש שטח רב יותר מסביב לבתים עצמם, והקבלן שבנה את האתר אפילו היקצה שטח אדמה פתוח לשימוש הציבור: שריד רומנטי. אך לאור התקדימים המצוינים הרבים אותם ניתן למצוא בתחום תכנון האתר והשכונה (ראה תמונות 44,51,60), חזרה כאן התוצאה על טעויות עידן מסילת הברזל: מרכז הקניות ומגרש החניה הצמוד אליו, כמו גם האוטוסטראדה (למטה מימין), מציגים לראווה את החוליים האופייניים לתקופה הפאליאוטכנית, רק הפעם תוך הסוואה קלה: בידוד מרחבי ופירוד עירוני לשם זירוז הצמיחה הטכנולוגית והמחזור העיסקי. תחבורה חד אמצעית גורמת לבידוד חד-פונקציונלי. בינתיים גורמים העשן ממשרפות האשפה וממנועי המכוניות והמטוסים - מבלי להזכיר את הצורות המגוונות של הזיהום התעשייתי - לערפיח המסוכן לבריאות לא פחות מענני העשן של תקופות קודמות לזו. למעלה משמאל - שכונה במנצ'סטר. למטה משמאל - אזור מסילת הברזל ב-דונקאסטר (Doncaster). למטה מימין - רחבת ה-גארדן סטייט (Garden State) ב-פאראמוס (Paramus), ניו ג'רזי.

51.

חידושים עירוניים.

תכנית רדבורן (למעלה), החריגה המשמעותית הראשונה בתכנון ערים מאז ונציה, החלה להתגבש בעקבות הצעה של אדם פשוט, אשר ראה את התכנון החדש כ"עיר לעידן התנועה". אך התאמה לדרישות המכונית הממונעת היתה רק אחת מהתכונות היחודיות

של התכנית: היא יצרה הפרדה בתנועה על ידי שימוש במעברים עיליים ותחתיים, אשר נראו בפעם הראשונה בתכנונו של אולמסטד לסנטראל פארק; סופר-גוש פרברי, העושה שימוש רב יותר בסמטא ללא מוצא לשם שקט ופרטיות; רצועת הפארק הרצופה (גם כן נראתה לראשונה בתכנונו של אולמסטד); הפרדת כבישי הגישה לשכונה מעורקי התנועה העיקריים, כפי שהוגדרה בתפיסת יחידת השכנות של פרי (Perry); בית הספר ובריכת השחיה הממוקמים בתוך פארק ומהווים את הגרעין האזרחי של השכונה. שינויים קיצוניים אלה הוסתרו במעט על ידי שימור צורתו המסורתית של הבית הפרברי; אך גם בתצלום ניתן לראות את ההבדל בין היחידה הבסיסית של רדבורן לבין התכנון החצי-פרברי הטיפוסי, הנראה למעלה. אילו הפכה רדבורן לעיירת רצועה ירוקה מפותחת במלואה, במקום הפשרות שנעשו בתכנון על מנת להתגבר על קשיי המיתון הכלכלי, יתכן שהיתה גורמת להשפעה מיידית, בדומה לזו של לטשוורת' ו-וולווין בעיצוב הערים החדשות הבריטיות. השוואה עם תמונה 60 תחשוף את המעלות המיוחדות של תכנית רדבורן; זמן רב נדרש על מנת שהמתכננים האירופאים יבינו את ערכן של מעלות אלה. הכפר בולדווין הילס (Baldwin Hills-באמצע) מפגין את יתרונות "תכנון האזור", בתוך סופר-גוש המבודד מהתנועה החולפת, כאשר החניון הפרטי נשאר בקצה האזור: האזור כולו נותר חופשי מהרחובות הרבים והמיותרים הנראים בתכנית המסחרית השגורה (למעלה). זוהי דוגמא יוצאת מן הכלל של תכנון טוב, משום שהפארק הפנימי משרת אנשים, לא מכוניות. אלמלא פתיחות התכנון, היתה הצפיפות היחסית כאן משולשת. סופר-גושים כאלה עומדים בניגוד בולט לקדרות ולחשיפה של גושי הבנינים הגבוהים, עם השטחים הפתוחים שלהם - שבדרך כלל אינם מסודרים ואינם שמורים מבחינה אסתטית. (למטה - יחידת שכנות למגורים ב-פרש מדווס (Fresh Meadows), לונד איילנד) זהו תכנון יעיל במטרה לצמצם את תנועת כלי הרכב ללא פגיעה בהפרדה השלמה שהושגה בתכנית רדבורן. המשטחים הפתוחים הנרחבים, השמירה על חורשות העצים הנראות בצד שמאל באמצע, העדר רחובות מיותרים ותכנון שוק שכונתי, כמו גם מרכז קניות גדול המשרת את האזור כולו, השימוש בחניונים משותפים במקום במגרשים בזבזניים או בחניונים פרטיים - כל אלה מציגים שילוב של פתיחות ועירוניות, אשר אמור לאפיין עיר מתוכננת כהלכה, וזאת בניגוד לסטנדרטים הבזבזניים ומשוללי החן הנראים באזורים הסמוכים. הנקודות החלשות ביותר בעיצוב כולו הם שני רבי הקומות, המציגים תכנון קלוקל ומיקום גרוע, וזאת בעוד הבתים התלת קומתיים הניצבים לידם הינם דוגמא מצוינת לתכנון מוצלח. רהמפטון אסטייט (Roehampton Estate), תכנון מועצת מחוז לונדון, מציג ביצוע טוב יותר של תכנון יחידות גדולות בשילוב הנראה שם בין גורדי שחקים, בתי דירות נמוכים יותר ובתים פרטיים.

תכנון המיתחם.

.52

תכנון המיתחם שרד עד ימינו בדוגמאות מצוינות כגון רחבת הארוורד (Harvard-למעלה), סופר-גוש המבודד מהתנועה החולפת. אותו תכנון מסודר, אך שונה, של בנינים יהיה מתאים באותה מידה לקבוצת בניני דירות. ערכה של רחבת הארוורד תלוי בניתוק מהמכונית הממונעת: האפשרות להגיע למצב כזה, מבלי להקריב את הנוחיות, הוכחה לא רק ב-רדבורן, אלא אף בגני סאניסייד וב-באלדווין הילס. מפאת העדר שליטה שכזו, ניתן לראות היום רבים מהבנינים הנאים של הארוורד, שפעם היו מוקפים במשטחי דשא מוריקים, כשהם שוקעים במרכזו של ים מכוניות. בית הספר לעסקים של הארוורד, מצידו השני של נהר צ'ארלס (למטה), הינו מיתחם עצמאי לכשעצמו: אך גם שטח זה הקריב שטחים ניכרים לטובת המכוניות התובעניות. האזור המיוער ביניה השמאלית העליונה של התצלום הינה אחת הדוגמאות המקסימות לתכנון הפרברי הספונטני של אמצע המאה התשע-עשרה, עם סופר-גושים וסמטאות ללא מוצא, אשר תוכננו לפני שנודעו חידושי של אולמסטד. בדומה לקולגים של אוקספורד ו-קיימברידג' באנגליה, הרחבה הפתוחה היא החלק

הנאה ביותר ובעל ההצדקה הכלכלית האיטנה ביותר בהארוורד. הבחירה היחידה כיום היא בין עומס תנועה מפריע לבין מגמה קולוניאלית מכוונת היטב: "הארוורדים" חדשים באזורים אחרים אחרים של ניו אינגלנד, ואולי בחלקים אחרים של המדינה. האם אוניברסיטה זו, כמו רבות אחרות, ימשיכו לעקוב אחר הדוגמא המוטעית של רומא, או אולי הן תשכלנה ללמוד את הלקח של דלפי, אותו יישמה העיירה קיימברידג' במאה השבע-עשרה?
למעלה - רחבת הארוורד.

.53

חלוקה תיפקודית.

העיר היא למעשה מקום לפעילויות שונות ומעורבות; אך במקרה של תעשיות הכימיקלים, מפעלי המלט, בתי החרושת לפלדה ובתי המטבחיים, הבידוד המרחבי הינו חיוני, והוא מצדיק גם נסיעות ממושכות אל העבודה וממנה. אפילו בתחנות הכוח (באמצע) דורש הצורך במסילת ברזל ובארגון בקנה מידה גדול את היות האזור כולו חופשי מהחלוקה לרחובות, כמו גם את הפרדתו משאר חלקי העיר, לפחות על ידי רצועת פארק. תכנון תעשייתי כזה היה אחד המאפיינים החשובים והטובים של הערים החדשות בבריטניה, ותחילתו נראית בעיר הגנים וולווין. הפרדת מפעלי הפלדה (**למעלה**) מאזורי המגורים של הפועלים בולטת לטובה בהשוואה למצב המתואר בתמונה 39: למרות שהדרכים הינן עדיין רחבות מדי, הגנים ומשטחי הדשא - האופייניים למבצעי הדיור הציבוריים בבריטניה לאחר 1920 - מהווים תרומה חיונית להנאה ולבריאות. אחוזת המסחר (הפארק התעשייתי) ב-סלוו (Slough-**למטה**) הינה אחת מכמה דוגמאות שניבנו באנגליה בשנות השלושים של המאה התשע-עשרה. כאשר אלה תוכננו כחלק אינטגרלי מעיירה או מקבוצת עיירות, הם היו תרומה רבת ערך לסדר העירוני. בארצות הברית יצר התכנון למטרות בלתי פונקציונליות, בעיקר באזורי מגורים, חדגוניות אדריכלית, אי נוחות והפרדה חברתית. עירוב פעילויות הינו, במקרים מסוימים, חיוני לא פחות מאשר הפרדתם.

.54

שימור וחינוך.

פילדלפיה תפסה את מקומה של בוסטון כמובילה בתחום התכנון העירוני במהלך שנות השלושים של המאה התשע-עשרה. חידוש המרכז ההיסטורי באזור "היכל העצמאות" יצר דחף שהתנפסט לרובע המגורים הסמוך, "סוסיאטי היל" (Society Hill), וכעת מבטיח להביא לשיקום אזור המרכז המסחרי. הכיבוש מחדש של הרובע ההיסטורי באמצעות שחזור ושיפוץ מבנים מהמאה השמונה-עשרה והמאה התשע-עשרה למטרות מגורים שולב עם הקמת בנייני דירות חדשים. למרבה הצער, מידותיהם של האחרונים משקפות את קנה המידה המסחרי, המבוסס על דמי שכירות גבוהים ולא על קנה המידה הביתי, המבוסס על הצרכים האנושיים. גישת הבארוק להיכל העצמאות (**למעלה משמאל**) מראה את מידת הקלות בה ניתן לפתוח את השטח, במקום לסגור אותו בצורה טבעית. אך הפארקים השכונתיים ומגרשי המשחקים (**למטה משמאל**), המחוברים על ידי שבילי הולכי רגל, ראויים לחיקוי במקומות אחרים בעיר ומחוץ לה. ההערכה החדשה לסדר ולפתיחות, שבפעם הראשונה נראתה במיתחם ההיסטורי, התפשטה עתה גם לרובע העיסקי, בה ניצלה וועדת התכנון העירונית את הריסת מעבר הרכבת ומתקניה על מנת ליצור מרכז עיסקי ורובע מלונות חדשים: היוזמה הפרטית והרוח הציבורית חברו יחדיו בהשלמת מבצע זה. ניתן לסלוח לצורה האדריכלית על בינוניותה לאור הסדר הפתוח והשימוש הרגיש בחללים הפנימיים. למרות שהגרעין האזרחי של פילדלפיה נחלש עקב הנהירה לפרברים, כוח המשיכה שלו התעצם באמצעות המוזיאון, מערכת הספריות, האוניברסיטאות והאזור ההיסטורי עצמו. עובדה זו חייבת להוביל לא רק לחידוש הפנימי של העיר, אלא גם לשמירה על הריקמה הירוקה והמעבר מהריכוז העירוני המעורפל של העבר למבנה העירוני והאזורי של העתיד.

למעלה - היכל העצמאות, עם הגישה החדשה אליו.

למעלה מימין - המרכז ההיסטורי.

למטה משמאל - פארק שכונתי קטן באזור ההיסטורי.

למטה מימין - מרכז פן: התכנית והדגם המקוריים הוכנו על ידי ועדת התכנון העירונית.

לב היסטוריה.

55.

בניגוד למשמרי האתר ההיסטורי של פילדלפיה, מתכנני לונדון לאחר מלחמת העולם השנייה לא ניסו להפוך את האזור מסביב לכנסיית סט. פאול לפארק גדול; הסיבות לכך עשויות להיות מחירי הקרקע הגבוהים, הבעלות המגוונת על החלקות באזור והצרכים העיסוקיים הקבועים של העיר. עם זאת, הפיתוי להתייחסות לבניינים המקיפים את הכנסייה כאל מורכבות צורנית בסגנון הבארוק היה קיים כבר בבנייה המקורית. פיתוי זה עודד התנגדות נוקבת גם לאופי התכנית הטובה יותר, המוצגת כאן. במקום לתכנן את הרובע המקיף את הקתדרלה על מנת שקוויו החיצוניים יצרו "הרמוניה" עם אלה של המבנה עצמו, בסגנון בו נעשה שימוש רב מדי בפילדלפיה על ידי חברות מסחריות השוכנות בקרבת היכל העצמאות, הציע סיר וויליאם הולפורד (Holford) עיצוב אשר ייצור ניגוד חריף ליהלום האדריכלי שבמרכזו. הולפורד אף נמנע מהפיתוי לקבוע גבהים אחידים וחזיתות סדירות: הוא השיג גיוון רב בבניינים, אשר כללו גם שטחים פתוחים שקודם לא ניתן היה להשיגם, על ידי יצירת גבהים שונים ביחס לשטח הקרקע עליו ניצבו הבניינים. התוצאה הסופית היתה כמה דרכי גישה שונות והמשכיות של נופים חסומים ופתוחים, אשר משקפים את ההפתעה והמורכבות הקבועות באופיה של לונדון. ניגוד בולט קיים בין תכנית טבעית זו, על הסיפוק הפונקציונלי והענין האסתטי שהיא מעוררת, עם האחידות הממיתית, הקדרות החזותית והאופי הבלתי אנושי של סדרת תכניות הערים הגרנדיזיות אותן תכנן לה קורבוזייה החל משנות העשרים. בתכנית זו לאזור סט. פאול הותאמו הצרכים המסחריים והאינטרסים העיסוקיים לפעילויות האנושיות האחרות, בעוד שבערים "האידיאליות" של לה קורבוזייה וממשיכי דרכו (עד ל- שאנדיגאר), שולט המשטר הביורוקרטי בכל פינה. למרבה הצער, דמיונו של לה קורבוזייה, שהיה בהרמוניה מלאה עם המגמות השליליות ששלטו בחברה בתקופתו, היה במהלך דור שלם ההשפעה החזקה ביותר על אדריכלות ותכנון ערים בכל חלקי העולם. בניגוד לכך, בלונדון הובאו המרכיבים החשובים בתכניותיו של לה קורבוזייה להתאמה מצוינת תוך יחס טבעי לכל מיגוון הפעילויות העירוניות. כאן גם התרחשו השימור וההדגשה של המונומנט ההיסטורי לא כסדרה של חיקויים זולים, אלא כהצעות לסדר חדש בתכנון ובבנייה, אותו ניתן היה ליישם בכל מקום.

שמאל - הרחבה הקדמית והכניסה ל-סט. פאול.

ימין - מבט צידי מכיוון מזרח.

עיר אוניברסיטאית.

56.

התפקיד החיוני ביותר של העיר, מלבד היותה הדרמה היומית בעצמה - זה של הגדלת והעברת המורשת התרבותית - מבוצע עתה בעיקר על ידי ערי האוניברסיטה, כדוגמת ברקלי (Berkeley), הנראית כאן, ו-קיימברידג'. ברקלי, הנקראת על שם הפילוסוף האנגלי ולזכר שירו "על הקמת מוסד לימודים באמריקה" - תוכננה ב-1858. באמצע שנות הששים של המאה התשע-עשרה הוזמן אולמסטד לתכנן את הקמפוס. למרבה הצער, הכסף להקמת האוניברסיטה הגיע בעיקר ממכירת החלקות הסמוכות למתחם האוניברסיטה: התוצאה היתה שהעיר עצמה איבדה את זהותה הפיסית בעקבות התמזגותה עם שכנתה הגדולה יותר, אוקלנד. בחינה מקרוב של התמונה תגלה כי האוניברסיטה והעיר השוכנת מתחתיה מהוות דוגמא של כמעט כל מרכיבי העיר ההיסטורית: מקדש, זירה, גימנסיום, מגדל פעמונים, תאטרון, אולם העיר, "ארמון", פארק ואפילו מנזר (במעונות האוניברסיטה). עם הקשרים הבינלאומיים המסועפים שלה ונאמנותה הבלתי מסויגת לשיתוף פעולה אינטלקטואלי הפכה האוניברסיטה לגרעין המרכזי בריקמה התרבותית והעירונית החדשה. אך בנוסף לקיום הפעילויות האינטלקטואליות של המקדש הקדום, האוניברסיטה עדיין מפגינה את סממני מקורה. בצד לימוד מדעי וספרותי, אשר החלו עם הקמת העיר הקדומה,

עוסקת האוניברסיטה גם באמנויות העתיקות יותר, אשר קדמו להקמת המקדש: ציור, טכס, ריקוד, מוסיקה ודת. מעבר לכך, באמצעות התמקדותו בפיתוח הידע השיטתי, העניק המוסד מימדים מגוחכים לרבים מהיבטיה הגרועים ביותר של העיר ההיסטורית: חלוקה מקצועית חסרת פשרות, התמחות יתר וכניעה הירארכית למשמעת ביורוקרטית חזקה. בינתיים איבד עולם הידע, החשוף לאותם הכוחות אשר עודדו את ההתפשטות הטכנולוגית האוטומטית, את נקודת המשען האנושית המרכזית שלו: היכולת להעריך נכונה את המוצרים החשובים ביותר שלו ולהשתמש בהם לטובת המטרות האנושיות. התוצאה היתה הפסקת קיום האדם השלם, וצמיחתו ההדרגתית של האדם החלקי, המחויב לתרומה חלקית בלבד לידע ובלתי מסוגל להתמודד עם מצב שלם או לענות תשובה שלמה, המכילה רגשות, דמיון ותגובה אינטלקטואלית מסודרת. אפילו האוניברסיטאות החשובות - וזו בברקלי היא אחת מהן - מציגות את החוליים הקיימים עתה במטרופולינים הסובלים מעומס יתר ומצפיפות, מניתוק ומחוסר ארגון. אם האוניברסיטה תתפקד כגרעין המארגן בהתפתחות העירונית החדשה, היא חייבת לא רק להפוך לבלתי ריכוזית ולפעול על בסיס אזורי רחב, כפי שנוהגות עתה מספר אוניברסיטאות לאומיות גדולות, אלא לעבור גם שינוי פנימי: ממדע לחוכמה, מניתוק למחויבות. מכאן תצמח שיטת לימוד חדשה וגישה חדשה לכל ביטויי החיים, שתהיינה שונות מכל מה שנקבע על ידי גליליאו, בייקון, דקארט וניוטון. ללא שינוי מהותי זה ישארו תכניותינו להתפתחות העיר סטריליות ושטחיות.

רשת אזורית.

.57

ניתוח זה של צמיחת הקהילות העירוניות במדינת ניו יורק החל עם שיאה של תנופת ההתיישבות המוקדמת והקולוניזציה. מבנה האוכלוסיה מצביע על פעילויות וקשר כלל-ארציים, שהיו מבוססים על 1,400 קילומטרים של תעלות, 5,000 כלי שיט ו-400 ערי תעשייה קטנות. למרות שמסילת הברזל השלימה את רשת התעלות והכבישים, גם מערכת זו התפתחה לפי מסלולים אזוריים וכללה קוים משניים רבים. קוים אלה שולבו במשך הזמן למספר נתיבים עיקריים, אך הם נותרו פעילים, אם כי לא במידה מספקת, עד העשור השלישי של המאה העשרים. התקופה השנייה היתה תקופת ריכוז לאורך נתיבי התחבורה העיקריים, שהעדיפו מעבר דרך ערים ראשיות ובכך הגבירו את העומס במרכזים אלה. מגמה זו החלה עם תחילת משלוח סחורות דרך קבע בין ניו יורק לליברפול, בשנת 1816, וזכתה לעידוד ניכר עם בניית תעלת אירי (Erie), לאורך עמק ה-מוהאוק (Mohawk), אשר יצרה קשר ישיר בין ניו יורק לבין האגמים הגדולים בצפון. מסילת הברזל, שמסלולה נע במקביל לנתיב המים, תפסה בהדרגה את מקומה של התעלה עד לשנת 1880. קטר הקיטור והחשמלית עודדו את הריכוז בערים הגדולות והחלו את הפיזור לפרברים. בשנת 1925 תאר הנרי רייט (Wright) חלוקה אפשרית של ערים, המוצגת כאן, עם ריכוז גדול יותר מאשר בתקופה הראשונה, אך קטן יותר מאשר בתקופה השנייה. בין 1920 ל-1960 היתה תנועה עיקבית של תושבים אל מחוץ ליישובים העירוניים בצפון מדינת ניו יורק, אך הצפיפות המטרופולינית המשיכה לגדול בקצב מהיר עוד יותר מזה שאיפין את ניו יורק ובאפאלו. תרשימו של רייט הוא המקבילה הקרובה ביותר לתפיסת הסריג העירוני והתרבותי, למרות שמטבע הדברים הוא זקוק להתפתחות נוספת. תרשים זה מציין כיצד ניתן להשיג איזון אזורי באמצעות חלוקה מתוכננת של האוכלוסיה והתעשייה לקהילות קטנות רבות בעלות מימדים שונים ופונקציות שונות, כפי שניתן לראות (למטה) בעמק ה-מוהאוק. באמצעות ארגון ברור יכולה להנות הקטנה בקהילות אלה מיתרונות מטרופוליניים, מהם לא מסוגל המטרופולין עצמו להנות עתה; עם זאת, הקהילה הקטנה תמשיך לשמור על סביבה מגוונת יותר, המציעה הזדמנויות רבות יותר לחינוך ולמנוחה. הדיאגנוזה ההיסטורית של הנרי רייט ותכניתו למדינת ניו יורק. למטה - עיירה קטנה בעמק ה-מוהאוק.

ריקמה ירוקה.

שמירת הסביבה האזורית, הריקמה הירוקה, הינה חיונית לתרבות הערים. במקומות בהם סביבה זו עוותה, נפגעה או הושחתה, חייבת לנבוע מכך גם התדרדרות מצב העיר, משום שקיימת מערכת סימביוטית בין השתיים. הקושי שבשמירה על איזון זה גדל באורח זמני לא רק בשל ההתפשטות הכלל-ארצית של רקמות עירוניות בעלות צפיפות נמוכה, אלא כתוצאה מהתיעוש המהיר של הכפרים והחחות, אשר כתוצאה מכך הפכו מדרך חיים לעסק של עיבוד מכני, שאינו שונה בתוכנו או במטרתו מכל עיסוק מטרופוליני אחר. כיבושה מחדש של האדמה כמקור לערכים חיוניים בחיים המאוזנים הוא אחד התנאים החשובים ביותר להצלחת החידוש העירוני. מחויבותו לכאורה של המתכנן לבחירה בין רצועות ירוקות לבין גושים ירוקים דומה להחלטה אחרת - הבחירה בין בנייני דירות גבוהים בערים מרכזיות לבין בתים חד משפחתיים בקהילות השוכנות מחוץ למרכזים: דילמה חסרת משקל, ואלטרנטיבה חסרת בסיס. שימור הריקמה הירוקה, בה נמצאות הקהילות העירוניות, גדולות וקטנות כאחד, הוא חיוני ביותר. מעל הכל, יש למנוע צמיחה בלתי מבוקרת של הריכוז העירוני, כיון שזו תשחית את את הריקמה ותפגע במבנה האקולוגי הכללי של העיר והאזורים הכפריים. רשות הפיתוח של עמק טנסי (Tennessee) היתה שותפה לחולשתם של הסקרים והצעות התכנון הממשלתיות במהלך שנות השלושים, בכך שהתמקדה בכוח הקיטור, ייצור חשמלי ושימור האדמה החקלאית, ללא מדיניות עירונית כלשהי. אילו היו מנהלי הרשות מעניקים תשומת לב רבה יותר להצלחת עיר התעשייה הקטנה קינגספורט (Kingsport), טנסי, שתוכנן בשנת 1915 כיוזמה פרטית על ידי ג'ון נולן (Nolen), הם היו מסוגלים לשלב את הישגיהם האזוריים העילאיים עם חידוש והרחבת הקהילות העירוניות הקטנות ובניית קהילות חדשות - או לפחות היו מגלים את הצורך בחקיקה מתאימה המיועדת להשגת מטרה זו. כשלו זה בולט בעיקר באזורים בלתי מפותחים יחסית, כדוגמת עמק טנסי והאזורים הסמוכים לו בצפון קרולינה, בהם חוזרים עתה על כל אותם מעשי איוולת וטעויות שיצרו את הריכוז המסיבי של יישובים עירוניים מנותקים.

למעלה - עמק טנסי. **אמצע**: מתקני נופש מים. **למטה** - קינגספורט, טנסי.

המידה האנושית.

המידה האנושית לעולם אינה מידה אבסולוטית: זאת משום שהיא אינה נקבעת רק לפי המימדים הנורמליים של גוף האדם, אלא אף לפי הפונקציות אותן יש למלא והמטרות אותן יש להגשים. כך שקבוצת בנינים גבוהים (**למעלה משמאל**) יכולה להמשיך ולשמור על המידה האנושית, בעיקר משום שהבנינים הנמוכים הנראים במרכז הקניות שבחזית התמונה, הדירות הנמוכות הנראות מאחור והעצים בצד שמאל "מצמצמים" את משקלו האסתטי של הגודל, כמו שנאי ההופך את הזרם החשמלי הגבוה למתח צריכה מקומי. וולינגבי (Vallingby), ארבעה עשר קילומטרים ממרכז שטוקהולם, הינה צעד לדוגמא לכיוון חוסר ריכוזיות מטרופולינית ואיחוד מחדש בתוך ריקמה ירוקה קבועה, וזאת למרות שהתכנון המקורי לא צפה בסיס תעשייתי ומסחרי ליותר מרבע מהתושבים במקום. במרכז קיימים תאטרון, בית קולנוע, חדרי פגישות, אולם עיר, ספרייה ומרכז נוער, בסמוך לבנייני דירות גבוהים ונמוכים כאחד; מסביבו מפוזרים אזורי מגורים צפופים פחות בין היערות ואדמת הפארק. המשרדים ומרכז הקניות ממוקמים לאורך קו הרכבת החשמלית; למרות שמרכז הקניות, כמו זה שב-רוטרדם, מציע מקומות חניה למכוניות הפרטיות, יצרו המתכננים מערכת תחבורה שלמה, תוך התחשבות ניכרת באמצעי התחבורה הציבוריים המהירים. מרכז הקניות הרב-מפלסי ב-קובנטרי (Coventry-**למטה משמאל**) עם העצים וערוגות הפרחים שלו, השביל המקורה והיחס הנעים שבין הבנינים שמסביבו, הוא אחד מהמרכזים הנאים ביותר שניבנו אי פעם: אך כאשר תוכנן המרכז לראשונה, בשנת 1946, זכו תכונותיו הטובות ביותר, סגירותו ובידודו, להתנגדותם של "בעלי

האינטרסים העיסוקיים", שלא הצליחו להבדיל בין מנהגים גרועים לסיבות טובות. אזור הבתים מימין מוכיח כיצד ניתן לשמור על המידה האנושית בצפיפות מגורים גבוהה במידה ניכרת מזו שנחשבת כמקובלת בפרברים ובערים החדשות. הישג זה התאפשר משום שהאדריכל היה חופשי ממרשמים אחידים ושרירותיים לגבי חלוקת הגנים, מרחק השטח הבנוי מהכביש ורחובות מיותרים וחסרי שימוש, ולאחר שהוא זכה לחרות מדימויים צורניים כדוגמת גוש הדירות הגבוה, אשר עלויותיו מרקיעות השחקים אינן מפוצות על ידי היתרונות החברתיים או האסתטיים.

למעלה משמאל - מרכז וולינגבי. למטה משמאל - מרכז הקניות של קובנטרי.

ימין - פארקליס (Parkleys), מחוז סורי (Surrey). בתים דו-קומתיים ותלת-קומתיים, צפיפות מגורים של 20 איש לדונם.

.60

לקראת "ערי חברה".

קיימות מספר סיבות להיותה של הארלו (Harlow), אחת הנאות ביותר מבין הערים החדשות בבריטניה, חלום שהתגשם: חלומו של הווארד על עיר הגנים, שהתגשם לראשונה בערי הגנים לציוורתי ו-וולווין, כמו גם חזונו של אונווין לגבי העיר הירוקה הפתוחה, עם צפיפות דיור של 3 עד 3.5 משפחות לדונם, וחלומו של פרי על ארגון מחדש של העיר לפי שכונות ושל סיר פאטריק אברקרומבי (Abercrombie) על לונדון-רבתי שלאחר המלחמה. כמו שמראות התמונות, אברקרומבי הציע את רעיון מרכזי הקניות השכונתיים, למרות שבאלה היו יותר בתי דירות מכפי שהוכח כמשתלם בבניית הערים החדשות. משטחי המשחקים הנרחבים בערים החדשות תוכננו על פי חוק החינוך שנקבע לאחר המלחמה, אך את הגדולים שבהם ניתן היה למקם ברצועה הירוקה החיצונית. מסיבות עירוניות של גישה קלה ואפשרות נוחה למפגש, היה פארק הרצועה הרצוף עשוי להיות עדיף על משטחי הדשא הנרחבים. זאת בעוד השימוש השיטתי יותר בסופר-גוש ובסמטה ללא מוצא היה עשוי לגרום לנוחיות רבה יותר, עם רמת פרטיות גבוהה מהנוכחית. אך כמו ברוב הערים החדשות, רובע בתי החרושת הינו מעולה. הארלו היא אחת מקבוצת ערים הפרושות בין אסקס ל-הרטפורדשייר: קבוצה עוברית של ערים או "עיר חברה", שעדיין ממתינה להגשמה פוליטית מלאה. הקמת חמש עשרה ערים חדשות בתנאים הכלכליים הקשים ששררו בעשר השנים שלאחר 1945 היא אחת מנקודות השיא של השלטון המקומי הבריטי. במשך תקופה קצרה התעלו צרכי החיים, שזכו לעידוד מקרבנות המלחמה, מעל הגירוים והשחיתויות של כלכלת הכסף.

הארלו. בנייתה החלה ב-1947. אוכלוסייה ב-1960: כ-50,000 איש. אוכלוסייה מירבית בתכנון: 80,000.

.61

הגרעין העירוני.

בניגוד לעיר הקדומה, גרעין העיר של ימינו הוא חילוני בעיקרו: השתקפות הטכנולוגיה והכלכלה השולטות. אך בגרעין זה החלו להתקיים סדר ואופי חדשים, כמו שניתן לראות בבירור בתצלומי מרכז העיר של הארלו. למרות שתכנון בתי הספר ומגרשי המשחקים בערים החדשות לא נפל מרמת התכנון של אזורי התעשייה, יש לציין כי הכשלו בייסוד בתי ספר טכניים חדשים, כמו גם מכללות ואוניברסיטאות לקהילות אלה, או בהנחת היסוד להקמת מוסדות כאלה בעתיד, היה התעלמות חמורה מנושא חשוב זה (ראה תמונה 56). למרות זאת, ניתן לראות כאן איחוד חדש של הפונקציות אותן ממלאת העיר, הן במרכזים השכונתיים והן במרכז העיר (למעלה). שימו לב לשילוב החנויות, העסקים, המשרדים המקצועיים ומבני הרשות העירונית הנראים כאן עם הרחבה הפתוחה שתוכננה בצורה מצוינת על מנת לקיים בה טכסים ציבוריים. לאלה לא ניתן להשוות מרכזי קניות מבודדים בנוחות, ביעילות או באינטרס האנושי המושג במרכז עירוני אמיתי. תכנון ערים אינו יכול להיות מוגבל ל"דיור, עבודה, מנוחה ותנועה", כהגדרתו של המתכנן הסטנדרטי; העיר כולה חייבת להתפס בעיקר כתאטרון של אזרחות פעילה, חינוך וחיים אישיים, מלאים ועצמאיים.

למעלה - הארלוו. מרכז העיר. **באמצע ולמטה** - מרכז העיר, חידוש אזור הולכי הרגל והרחבה הפתוחה בסגנון מודרני, ותוך איסור כניסת כלי רכב.

62. לנצחון באמצעות פחד.

פיסלו של אוסיפ זאדקין (Zadkin-**למעלה**), הממוקם ברחבה הנמצאת מול הנמל הפנימי של רוטרדאם, מסמל את יגונה של העיר, אשר מרכזה הפנימי נהרס - ביחד עם השמדתם של כשלושים אלף איש, על ידי המפציצים הגרמנים במאי 1940. לברבריות זו קדמה הפצצתה של וורשה ב-1939, והיא חזרה על עצמה פעמים רבות בהתקפות הנאציות על לונדון, קובנטרי, מנצ'סטר ו-ליברפול; לבסוף אימצה הדמוקרטיה את אותן שיטות בהתקפותיה על ברלין, האמבורג, דרזדן, טוקיו, הירושימה, נגסאקי וערים רבות אחרות, בהגיעה לשיא כמותי חסר תקדים שהשלים את השואה העירונית האוניברסלית. לא כל הערים נענו לאתגר ההרס באותה נחישות וחריצות שנראו בבנייתה מחדש של רוטרדאם. על ידי איחוד הבעלות על הנכסים באזור, נוצרה האפשרות לתכנן מחדש את המרכז (**למטה**) הן למטרות עסקים והן לצרכי דיור. בחזית חנות הכל-בו (כוורת הדבורים) שבמרכז התמונה ניצב הפסל הקונסטרוקטיביסטי המקסים של נאום גאבו (Gabo) שבעצמו מעלה על נס את הכשרון והתעוזה שנראו בבניית הנמל ההולנדי ואת הדמיון שאיפשר את התכנון הנאה. הקבוצה הארוכה והנמוכה של הבניינים מאחור הינה חלק ממרכז הקניות לינבאן (Lijnbaan). מאחוריה ניצבת שורת בתי דירות גבוהים, שאת החצרות הפנימיות שלהם ניתן היה לשפר על ידי סידור חופשי יותר של המיתחם ושילוב מבנים נמוכים יותר במורכבות הסופית. אך המטרה העיקרית - שיקום העיר כמקום מפגש, אליו ניתן לקבץ פונקציות אנושיות מגוונות - הושגה בצורה מעוררת הערצה.

למעלה - פסל רוטרדאם של זאדקין.
למטה - המרכז המסחרי והפוליטי של רוטרדאם.

63. תחייה עירונית.

המילה "חידוש" אינה מספיקה לתיאור תחייתה של רוטרדאם. גם תצלום כלשהו, או יצירת אמנות בודדת, לא מסוגלים לשקף במידה מספקת את האנרגיות שהתמקדו כאן. פיסלו של זאדקין נראה כאן בהקשר החי שלו (**למעלה**), עם חלק מהנמל הגדול ברקע התמונה. היצירה עצמה מוקמה בנקודה מרוחקת קמעה ונעדרת גישה נוחה, כראוי למצבת זכרון הטעונה ברגשות חזקים כל כך. ה-לינבאן (**באמצע ולמטה**) נבנה מחומרים צנועים ובקנה מידה צנוע, ונועד להכיל מיגוון חנויות קטנות, מסעדות ובתי קולנוע. מבנה זה יכול להוות דוגמא בכל היבטיו, ולו רק משום ששדרותיו מסתיימות, מבחינה חזותית, באולם העיר הישן. משטחי הפרחים והספסלים (**באמצע**), לאורך בית הקפה החיצוני התחום בקירות זכוכית, מדגישים את ערכי החברה והמנוחה. השביל הצר, בדומה לזה של קאלורסטרט (Calverstraat) באמסטרדם, הופך את מלאכת הקניות לקלה. במקום להאיץ את קצב עזיבת העיר, מהווה לב רוטרדאם הזמנה להישאר בה. אך מרכזים כאלה יכולים להמשיך להיות מלאי חיים רק אם יתמודדו עם כל הגורמים אשר משפיעים על חיי העיר. עם זאת, מספר בעיות נוקבות, כגון יצירת אפשרות להגדלת האוכלוסיה והכנות לשלום, נמצאות מעבר ליכולתה של העיר לפתור בכוחות עצמה. בנייה בצפיפות גבוהה אינה יכולה לפתור תמיד את בעית האוכלוסיה, כשם שמקלטים תת קרקעיים אינם יכולים להגן על עיר מפני השמדה אטומית ובקטריולוגית.

למעלה - הרחבה וגדת המים. באמצע: לינבאן, תכנונם של באקמה (Bakema) ו-ואן דר ברוק (van der Broek). מרבדי פרחים כחלק אינטגרלי משדרות הולכי הרגל.
למטה - שדרת קניות עם קפה חיצוני התחום בקירות זכוכית.

64. כוורת או עיר.

באם יש צורך לשלוט בטכנולוגיה המדעית שלנו ולכוונה למטרות החיים, או באם החיים עצמם צריכים להיות מנוהלים ומכוונים

על מנת לעודד את ההתפשטות חסרת הגבולות של הטכנולוגיה - זוהי אחת השאלות הנוקבות עליהן צריך להשיב המין האנושי בתקופתנו. ללא דיון מודע בבעיה, נעה התרבות המערבית במהלך חצי המאה האחרונה דווקא במסלול השני. התוצאה הסופית שלה חייבת להתייחס לכוורת התת-אנושית, המתוארת כאן על ידי קבוצת טכנאים יפנים כ-"קהילת-על של המאה העשרים וארבע", בה נספגו כל הפונקציות של האדם ואישיותו על ידי הגוף השיתופי, המתפקד כיצור-על כולל-כל שהותיר את בני האדם כקבוצות תאים צפים, חסרי מטרה ותכלית. "קבוצת הלימוד של מנגנון החיים" איבחנה כי "מנגנון הבקרה של יצור-העל יצרה שליטה הדדית רב-מימדית, שהבטיחה כי החיים האנושיים בכל מקום על פני כדור הארץ יהיו מלאים בסולידאריות חמה ובהרמוניה". ממש כך! כנגד ערימת אדם מואצת חיים זו, שתוכננה בגאוניות כה רבה על מנת להביא את האדם לסופו על ידי קפיצת התאבדות למנגנון-על המתפקד ביקום-על, הייתי רוצה להזכיר את רעיונותיו של סמואל באטלר (Butler), שהיה הראשון להבין את גורלה הסופי של הטכנולוגיה מנוונת האדם: עולם בו יתפקד האדם אך ורק כאמצעי המשרת את המכונה לשם ייצור מכונה נוספת. אם החיים יצליחו להשרד, תהיינה בעיר העתיד, כמו בערים בודדות של ימינו, איכויות הנראות בציור הסיני של פסטיבל האביב, המוצג כאן: עם החילופים והשילובים האינסופיים המגוונים את הנוף, העיסוקים השונים, הפעילויות התרבותיות המגוונות והתכונות האנושיות השונות המסוגלות לבוא לידי ביטוי בסביבה שכזו. לא כוורת אידיאלית, אך עיר חיה.

למעלה - דימוי קהילת-על.

למטה - תמונה ממגילת צינג מינג (Ch'ing Ming).